

บทที่ ๔

รูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ

บทนี้ จะได้นำเสนอรูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ (ท่านพุทธทาส) วิเคราะห์เปรียบเทียบกับวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ ประเมินวิธีการสอนของท่านพุทธทาส ว่า มีลักษณะการสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่ ศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อวิธีการสอนของท่านพุทธทาส และนำเสนอแนวทางการสังเคราะห์วิธีการสอนวิธีใหม่ ที่มีผสมผสานวิธีการสอนของท่านพุทธทาส วิธีการทางวิทยาศาสตร์ และวิธีการสอนที่อาศัยความสามารถเฉพาะของผู้สอน ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ สื่อธรรมสำหรับการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ

การสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส มีอิทธิพลต่อการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ท่านพุทธทาสมีวิธีการสอนที่อาจจัดประเภทได้ ตามลักษณะเฉพาะของวิธีสอนที่แตกต่างกัน

ลักษณะหรือประเภทในการสอน หรือ ช่องทางในการสื่อสารที่ท่านพุทธทาสใช้ในการสอน สามารถจำแนกตามวิธีการนำเสนอ ด้วยการพูด การเขียน งานจิตรกรรมและประติมากรรม การกระทำเป็นแบบอย่าง และงานสร้างสถานปฏิบัติธรรม

๔.๑.๑ วรรณกรรม

ผลงานวรรณกรรมของท่านพุทธทาส มีทั้งงานเขียนที่แต่งขึ้นใหม่ งานเขียนที่เป็นงานแปล และงานเขียนบนธรรมมาศ ซึ่งมี ๒ ประเภทคือ วรรณกรรมประเภทร้อยแก้ว และร้อยกรอง ผลงาน=ชิ้นสำคัญ คือหนังสือชุด “ธรรมโฆษณ์” ปัจจุบัน (ปี ๒๕๕๙) มีจำนวนทั้งสิ้น ๘๐ เรื่อง เริ่มตีพิมพ์เรื่องแรก ในปี ๒๔๗๖ เล่มล่าสุด ตีพิมพ์ในปี ๒๕๕๖ ในจำนวนนี้มีหนังสือ “ชุดธรรมโฆษณ์จากพระโอษฐ์” จำนวน ๕ เล่ม^๑ ที่เป็นงานแปลคำภีร์พระไตรปิฎก จากภาษาบาลี (ฉบับสยามรัฐ) เป็นภาษาไทย เป็นพระพุทธรพจน์ล้วนๆ ร้อยเรียงเป็นเรื่องราว อย่างเป็นหมวดหมู่ และมีต้นฉบับที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์อีก ๓๕ เรื่อง สำหรับหนังสือชุดอื่นๆ มีอีก ๓๘๖ รายการ

^๑ หนังสือธรรมโฆษณ์ ชุดจากพระโอษฐ์ ได้แก่ พุทธประวัติจากพระโอษฐ์, ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์, ปฏิจลสมุปบาทจากพระโอษฐ์, อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น และอริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย

ผลงานบรรยายธรรมที่ได้รวบรวมไว้ บันทึกเป็นแผ่นดีวีดี รวม ๖ แผ่น เป็นจำนวน ๑๔๐๐ เรื่อง หรือ ๑๗๐๐ ชั่วโมง ธรรมบรรยายบางชุด ได้เรียบเรียง เป็นหนังสือชุดธรรมโฆษณแล้ว และมีจำนวน ๒๐ เรื่อง ที่ยังไม่ได้จัดทำเป็นหนังสือชุดธรรมโฆษณ^๒

หนังสือธรรมโฆษณเล่มอื่นอีก ๗๖ เล่ม ที่ไม่ใช่ชุดจากพระโอษฐ์ เป็นหนังสือที่รวบรวม ธรรมบรรยายของท่านพุทธทาส ที่เทศน์สอนในโอกาสต่างๆ เป็นชุดคำบรรยาย ประกอบด้วยหนังสือ ที่เป็นเรื่องหลักธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ได้แก่ อิทปปัจจยตา ปฏิจสมุปบาท สุธมฺมมยตา โพธิปักขิยธรรม อานาปานสติภาวนา เป็นต้น บางเรื่องจะเป็นการนำไปใช้หรือการ ประยุกต์ ได้แก่ โพธิปักขิยธรรมประยุกต์ อตมมยตาประยุกต์ บางเรื่องเน้นให้เห็นความสัมพันธ์กับโลก ในยุคปัจจุบัน เช่น ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์ สมถวิปัสสนาในยุคปรมาณู สันติภาพของโลก บาง เล่มท่านต้องการให้เป็นคู่มือ เช่น คู่มือที่จำเป็นในการศึกษาและปฏิบัติธรรม คู่มือการศึกษา พระพุทธศาสนา หรือต้องการให้เป็นหนังสือธรรมะเล่มเดียวจบ ได้แก่ ธรรมะเล่มน้อย

ผลงานหนังสือชุดอื่นๆอีก ประเภทหนึ่ง เป็นการรวมธรรมบรรยายในรูปแบบหนังสือ เช่นเดียวกัน ได้แก่ หนังสือธรรมบรรยายชุดลอยปทุม, ชุดหมุนกงล้อธรรมจักร, และหนังสือชุด ๑๐๐ ปีพุทธทาส เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหนังสือชุดอื่นๆอีก ที่เป็นหนังสือที่สามารถใช้ในการอ้างอิง การ ค้นคว้าศึกษา ความหมายของหลักธรรม ลักษณะเช่นเดียวกับ พจนานุกรม ที่อธิบายความหมาย คำศัพท์ เรียกว่า “ธรรมโฆษณ อรรถานุกรม” ซึ่งเป็นวิธีการสอนแบบหนึ่งที่ใช้สื่อการสอน คือ หนังสืออธิบายความหมายของคำศัพท์ แบบกระชับให้ได้ใจความ สืบค้นได้ง่ายขึ้น จากดัชนีสืบค้น การอธิบายความหมายด้วยอรรถลักษณะ ๒๑ ประการ ซึ่งหลักธรรมลักษณะ ๘ และอธิบายด้วยภาษา คน-ภาษาธรรม เป็นแนวทางหนึ่งในการอธิบายความหมาย ที่รวมอยู่ในการอธิบายความตามลักษณะ ๒๑ ประการ ในหนังสืออรรถานุกรมเล่มนี้^๓

หนังสือ “อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น” มีลักษณะพิเศษ คือ มีตัวอย่างหลักธรรมล้ำลึก ๑๐๐ ข้อ, มีวิธีใช้ให้เป็นประโยชน์ ๑๑๔ วิธี, มีปทานุกรมคำสำคัญ ๖,๓๔๗ คำ และลำดับหมวดธรรม ๖๙๘ หมวดอยู่ท้ายเล่ม ซึ่งเป็นหนังสือที่ถือเป็นสื่อการสอน หรือเครื่องมือที่ใช้ศึกษาค้นคว้าด้วย ตนเองได้สะดวก

ผลงานเขียนอีกประเภทหนึ่ง คือผลงานคำประพันธ์ร้อยกรอง ซึ่งท่านพุทธทาสมีความสามารถพิเศษนี้เป็นอย่างยิ่ง ท่านสามารถแต่งได้หลายประเภท กลอนสุภาพหรือกลอนแปด (มี

^๒ คณะอนุกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาล พุทธทาสภิกขุ, พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย.

เล่ม ๑ : ชีวิตและการทำงาน, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการอำนวยการจัดงาน ๑๐๐ ปี พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒๘-๒๓๙.

^๓ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมโฆษณอรรถานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแพร่, ๒๕๓๓).

เป็นจำนวนมากกว่าประเภทอื่น), ภาพยณบึง ๑๖, ภาพยยานี ๑๑ และโคลงสี่สุภาพ ซึ่งหนังสือที่รวบรวมผลงานประพันธ์ร้อยกรองนี้ มีหลายเล่ม ได้แก่ หนังสือในชุดธรรมโฆษณ เรื่อง หัวข้อธรรมในคำกลอน และบทประพันธ์ของ “สิริवास” (นามปากกาสำหรับงานประพันธ์ร้อยกรอง)^๔ และหนังสือเล่มอื่นๆ ได้แก่ “หัวข้อธรรมในคำกลอน คัดเลือกโดย พุทธทาส อินทปัญโญ”^๕ จำนวน ๘๖ เรื่อง (พิมพ์เป็นลายมือของท่านพุทธทาส), หนังสือ “พุทธทาสลิขิตคำกลอน”^๖ (พิมพ์เป็นลายมือของท่านพุทธทาส) ซึ่งในเล่มนี้นั้น เป็นหนังสือที่รวบรวมงานประพันธ์ร้อยกรองที่ท่านพุทธทาสแต่งไว้ก่อนปี ๒๕๐๙-๒๕๒๐ และในบทท้ายๆพบว่าแต่งในปี ๒๕๑๘ มีทั้งหมด ๖๗ บทในหน้าสารบัญ แต่แต่งจบจริงๆ ๔๗ บท ส่วนอีก ๗ บท ยังแต่งไม่จบ และอีก ๑๘ บทมีเพียงชื่อบทประพันธ์เท่านั้น นอกจากนี้ยังมีหนังสือรวบรวมคำประพันธ์ประกอบภาพถ่าย

ผลงานหนังสือของท่านพุทธทาส ทั้งที่เป็นงานเขียน งานแปล และธรรมบรรยาย เป็นผลงานหลักที่สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึง หลักการสอน เป้าหมายของการสอน และวิธีการที่ใช้ในการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส ดังได้แสดงในรายละเอียดไว้แล้ว

๔.๑.๒ การเทศนาและปาฐกถาธรรม

การสอนด้วยการเทศนา การบรรยายธรรม การปาฐกถาธรรม การสนทนาธรรม การตอบปัญหาธรรมะ การสอนที่สื่อด้วยการพูด นับเป็นการสอนที่ท่านพุทธทาสใช้เป็นวิธีการหลัก เพราะแม้แต่ผลงานหนังสือส่วนใหญ่ ก็เป็นการรวบรวมธรรมะบรรยาย ซึ่งท่านพุทธทาสเรียกว่า การเทศนาธรรมของท่านนั้น คือ “งานเขียนบนธรรมมาส” การสอนโดยวิธีนี้ ท่านพุทธทาสมีการเตรียมการสอนที่เป็นระบบ มีการเตรียมการสอน (การเทศนา) การดำเนินการสอนที่น่าสนใจ ซึ่งมีผู้ถามท่านว่า ท่านเตรียมการสอนอย่างไร ใช้เวลาเตรียมตัวนานหรือไม่ ท่านได้ตอบไว้ว่า

“ไม่นาน พูดตามความคิดที่มันไหล เมื่อบรรยายวันเสาร์แล้วจึงมีบัตรเรื่องย่อที่พูด เป็นกิจลักษณะ หรืออย่างเรื่องอานาปานสติภาวนาฉบับสมบูรณ์ ทำตามแนวพระสูตร ทำเป็นโครงไว้ว่าพูดเรื่องอะไร แล้วต่อไปเรื่องอะไร ถ้าเป็นเรื่องอื่นๆ ก็จะนึกไว้ในหัว หมายถึงใจว่า จะพูดเรื่องอะไร แล้วพยายามพูดวกเข้าไป รุกเข้าไปในเรื่องนั้น ไม่ได้วางรายละเอียดไว้ก่อน”

^๔ พุทธทาสภิกขุ, **ขุมนุมหัวข้อธรรมในคำกลอน** ของท่านพุทธทาสภิกขุ และบทประพันธ์ของ **สิริवास**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๙)

^๕ พุทธทาสภิกขุ, **หัวข้อธรรมในคำกลอน คัดเลือกโดย พุทธทาส อินทปัญโญ**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์).

^๖ พุทธทาสภิกขุ, **พุทธทาสลิขิตคำกลอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี, ๒๕๔๗).

ท่านพุทธทาสจะมีการเตรียมตัวก่อนการสอน การบรรยาย เขียนบันทึก หัวข้อใหญ่ หัวข้อย่อย ใจความสำคัญในแต่ละหัวข้อย่อย ในลักษณะ bullet ตัวอย่างเช่น บันทึกย่อเรื่อง “หัวใจพุทธศาสนา”^๗ ได้เขียนหัวข้อย่อยไว้ ๖ หัวข้อ ได้แก่ (๑) ตรัสบัญญัติแต่เรื่องทุกข์กับทุกข์เท่านั้น ไม่ยึดถืออะไรในขั้นนี้ห้าว่าตัวตนก็ไม่ทุกข์ (๒) ตรัสว่าอริยสัจในนามของโลกไว้ในกายยาวาวนี้ ชาวโลกควรศึกษาให้รู้ไว้ (๓) ตรัสว่า ตรัสรู้เท่ากับไปไม้ทั้งป่า, สอนกำมือเดียว (๔) ตรัสว่า สังขิตเตน ปญจุปาทานกขนธา ทุกขา..... (๕) ตรัสเรื่องอริยสัจ ๔ ทุกข์เกิดเพราะต้นเหตุทำให้ยึดถือ..... (๖) ตรัสว่า สมมาทิฏฐิสมาทานา สัพพ ทุกข์ อุปจจค....

หากเป็นการบรรยายหัวเรื่องที่ต้องการบรรยายครั้งเดียวจบ ท่านเพียงแค่เตรียมหัวเรื่องไว้ในใจ แล้วบรรยายโดยไม่ต้องเตรียมวางรายละเอียดไว้ก่อน

๔.๑.๒.๑ การสอนด้วยการบรรยาย มีทั้งแสดงหัวข้อเดียวต่อครั้ง และการบรรยายเป็นชุด จากบันทึกหัวข้อธรรมะสำหรับการบรรยายของท่านพุทธทาส บัทรย่อเรื่อง ซึ่งเป็นหัวข้อย่อยสาระสำคัญสำหรับเตรียมการบรรยาย การสอนหลักพุทธธรรมที่ท่านตั้งเทศน์สอนเรื่องเดียวกันให้สมบูรณ์ ท่านมักใช้โอกาสในการเทศนาแก่พระภิกษุ และผู้สนใจในธรรมทั่วไป ในชุดการบรรยายหัวข้อหนึ่งๆ ประมาณ ๑๐-๑๓ ครั้งครั้งๆ ละ ประมาณ ๑-๒ ชั่วโมง แต่ละครั้งจะมีหัวเรื่องย่อย โดยบรรยายทุกวันเสาร์ รวมเป็นชุดคำบรรยายได้ ๓ ครั้งต่อปี จากนั้นธรรมทานมูลนิธิจะได้รวบรวมคำบรรยายจัดทำเป็นหนังสือชุดธรรมโมฆณ์

๔.๑.๒.๒ การสอนด้วยวิธีการสนทนา หรือธรรมสากัจฉา เป็นการบรรยายและการตอบปัญหาธรรม ณ หอประชุมครุสภา ที่มีท่าน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหนึ่งในผู้สนทนา ประเด็นเรื่อง “จิตว่าง” ท่านพุทธทาสพยายามสอน อธิบายความหมายของภาษาธรรม แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยังคงเห็นไปตามภาษาคน ท่านพุทธทาสใช้วิธีการถามกลับบ้าง เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้เรียนนั้นคล้อยตาม ต้องใช้เหตุผล การอุปมา การยกตัวอย่าง จะเห็นได้ว่า ท่านพุทธทาสใช้วิธีสอนวิธีนี้ เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้า เช่นในคราวที่สอนให้เหล่าชฎิลทั้งหลาย จนกระทั่งเลื่อมใสในพระพุทธองค์^๘ และอีกตัวอย่างหนึ่ง ในการสอนหลักอทิปปัจจยตา ด้วยการสาธยายปัจจุสมุปบาทโดยใช้คำถามสืบจากผลลัพธ์ไปยังสาเหตุ ที่เริ่มต้นด้วย “ชรา-มรณะ” เมื่อครั้งที่พระอานนท์กล่าวว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง แต่ปรากฏต่อพระอานนท์ว่าเหมือนเป็นธรรมที่ง่าย พระพุทธเจ้าตรัสว่า อานนท์จงอย่า

^๗ พุทธทาสภิกขุ, พุทธทาสลิขิต ๒ (ฉบับลายมือ ของพุทธทาสภิกขุ), (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๕.

^๘ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

กล่าวเช่นนั้น แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงสอนโดยใช้วิธีถามกลับไปยังพระอานนท์ จนกระทั่งพระอานนท์ มีความเห็นคล้อยตาม มีใจยินดีชื่นชมพระภาสิตของพระพุทธองค์^๙ เป็นต้น

๔.๑.๒.๓ การสอนด้วยวิธีการจัดประชุม สัมมนา ที่น่าสนใจ ได้แก่ การประชุมจัดทำกฎบัตรพุทธบริษัท รวม ๑๒ ครั้ง (จัดในปี ๒๕๒๕ จำนวน ๓ ครั้ง, ปี ๒๕๒๖ จำนวน ๑ ครั้ง, ปี ๒๕๒๗ จำนวน ๘ ครั้ง) จนได้ข้อสรุป เป็นกฎบัตรพุทธบริษัท (Charter Buddhist) ๑๓๖ ข้อ^{๑๐} เพื่อเป็นข้อตกลงในที่ประชุมเพื่อเป็นหลักในวงกว้างไปทั่วโลก ด้วยเหตุที่พุทธบริษัทส่วนใหญ่ยังเข้าใจหลักใหญ่ๆ ไม่ตรงกัน จึงควรมี กฎบัตรสำหรับเป็นแนวทางปฏิบัติในหมู่พุทธบริษัท นี่เป็นเหตุที่ท่านพุทธทาสเลือกใช้กฎบัตรในการเผยแผ่ธรรมะ ซึ่งท่านมีวิธีการจัดทำ ให้สรุปใจความเป็นข้อๆ เป็นประโยคสั้นๆ จัดประชุมคณะกรรมการ เพื่อพิจารณา อภิปรายญัตติที่ท่านพุทธทาสเสนอ โดยคณะกรรมการประกอบด้วย คณะที่รักษาไว้ซึ่งคัมภีร์ ตำรา ตามแบบฉบับ เรียกว่า คณะอนุรักษนิยม และคณะความคิดอิสระ ซึ่งบางคนอาจไม่รู้คัมภีร์ แบ่งเป็น หมวดทั่วไป, หมวดหลักปฏิบัติที่ควรพิจารณาแล้ว ยุติ, หมวดความเห็นแตกแยก, หมวดการตีความหมายแห่งถ้อยคำ, หมวดปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างศาสน, หมวดปัญหาสากลของโลกปัจจุบัน, หมวดสิ่งที่ควรเข้าใจแล้วตรัสขึ้นไว้เป็นหลัก, หมวดวัฒนธรรมของชาวพุทธยุคปัจจุบัน, หมวดปรมาตมธรรม, หมวดปณิกะปัญหา

กฎบัตรพุทธบริษัท ที่สำคัญและที่แสดงถึงลักษณะการสอนของท่านพุทธทาส ที่สำคัญและสอนให้เห็นตามได้ง่าย ตัวอย่างเช่น

“ข้อ ๒๖ : หลักอิทัปปัจจยา ปฏิจจสมุปบาท...ใช้ได้และจำเป็น จะต้องใช้ดับทุกข์ แม้แก่ชนระดับชาวบ้านทั่วไป”

“ข้อ ๓๒ : พุทธศาสนา มิใช่วัตถุนิยม หรือแม้แต่จิตนิยม แต่เป็นธรรมนิยม โดยกฎของอิทัปปัจจยตา”

“ข้อ ๓๓ : ถ้ารู้จักใช้ “กาลามสูตร” เป็นเครื่องตัดสิน ก็จะหมดปัญหาทั้งปวงที่เกี่ยวกับความเชื่อ”

“ข้อ ๔๐ : คำว่า “พุทธธรรม” เป็นวิทยาศาสตร์ ยิ่งกว่าคำว่า “พุทธศาสนา”^{๑๑}

“ข้อ ๖๒ : การศึกษาในโลกมีลักษณะเป็นหมาหางด้วน คือ...สอนกันแต่หนังสือ อาชีพ ไม่สอนการเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง”

^๙ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๐/๕๙.

^{๑๐๑๐} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะคู่ชีวิต : กฎบัตรพุทธบริษัท**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๓).

^{๑๑} พุทธธรรม เป็นการบรรยายธรรมชาติ ตามกฎของธรรมชาติ ส่วนพุทธศาสนา เป็นการบรรยาย บทบัญญัติ ที่ตั้งขึ้นอนุโลมกฎของธรรมชาติ; พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะคู่ชีวิต : กฎบัตรพุทธบริษัท**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๓), หน้า ๗๗.

“ข้อ ๗๖ : ภาษาคนและภาษาธรรม คือ...ภาษาเปลือกและภาษาเนื้อใน เราต้องรู้ทั้งสองภาษา...จึงจะรู้สมบูรณ์”

“ข้อ ๗๘ : เราจะมีนิพพานอยู่ได้...ทุกลมหายใจเข้า-ออก เมื่อจิตกำลังว่างจากกิเลส”

“ข้อ ๑๑๖ นรกสวรรค์ที่แท้จริง และเป็นสันติภูมิโกด้วยนั้น...อยู่ที่อายตนะหก”

“ข้อ ๑๓๕ การศึกษาวิชาการศาสนา...แห่งยุคปัจจุบัน กลายเป็นเพื่อส่งเสริมกิเลสเสียมากกว่า เพื่อเข่นฆ่ากิเลสโดยไม่รู้ตัว”

๔.๑.๓ งานภาพเขียนปริศนาธรรม

จาก กฎบัตรพุทธบริษัท ข้อ ๑๐๗ ว่า “วัฒนธรรม...แห่งการเขียนภาพปริศนาธรรมในสมุดข่อยและผาผนังโบสถ์แต่โบราณ...ควรกลับมาอีก ในฐานะเป็นวิทยาลัยทางวิญญาณ” ท่านพุทธทาสอธิบายเพิ่มเติมว่า “สำหรับผู้ที่แม้ไม่รู้หนังสือ ก็รู้ธรรมอันลึกซึ้งได้ ด้วยวิธีการนี้ มาบัดนี้ พวกเราเลิกเลอะเลือนอย่างน่าเสียดาย”

จุดเริ่มต้นของการสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ จากเหตุการณ์ที่มีผู้นำภาพวาดของนักบวชเซ็น ชาวอเมริกันเชื้อสายยิว ชื่อ Emanuel Shermann ซึ่งได้เสียชีวิตลงที่เกาะพังนั นำมาให้ท่านพุทธทาส แล้วท่านพบว่า นี่เป็นภาพปริศนาธรรมแบบเซ็น ที่สอนธรรมะในพระพุทธศาสนา ท่านจึงนำมาให้พระภิกษุในสวนโมกข์ ที่มีความสามารถทางการวาดภาพ เช่น อาจารย์โกวิท เอนกชัย (อดีตพระเขมานันทะ) คุณสุเทพ เมืองคล้าย และพระสุชาติ ปัญญาทีโป เป็นต้น มาช่วยกันคัดลอกภาพ แล้วนำมาจัดแสดงในอาคาร “โรงมหรสพทางวิญญาณ” (Spiritual Theatre) トラจนถึงปัจจุบัน

ภาพเขียนส่วนใหญ่ จะมีคำกลอนที่แต่งโดยท่านพุทธทาส ประกอบอยู่ เพื่อแสดงความหมายให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น พร้อมตั้งชื่อภาพไว้ด้วย เช่น ภาพ “อริยมรรคมีองค์แปด” เป็นภาพคนกำลังว่ายน้ำ มีพญานาคหกเศียร และพญาครุฑ มีคำว่า มีเรือ ๘ ลำ และมีอักษรภาษาอังกฤษ เขียนว่า “8 FOLD PATH” ซึ่งท่านพุทธทาส แต่งกลอนอธิบายไว้ว่า สรุปความหมายได้ว่า “พญานาคหกเศียร เปรียบกับ การขบกัดจากอารมณ์ทั้งหก จากทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยมีพญาครุฑกำพญานาคไว้ ซึ่งมนุษย์จะสามารถผ่านไปด้วย โดยอาศัยเรือ ๘ ลำ เล่นทวนน้ำไป มนุษย์ที่ไปถึงก่อน ก็ จะแนะนำให้ตามกันมา ไปถึงเมือง “นิรวาณ”^{๑๒} ก่อนที่จะตายจากกันไป”

มีการสอนหลักธรรมด้วยภาพ พร้อมกับการอธิบายด้วยกลอน ได้แก่ การสอนเรื่องอัตตา และอนัตตา ด้วยภาพ “ตัวกูกับตัวกู”, การสอนเรื่องสุญญตา ด้วยภาพ “จิตว่างได้ยินหญ้าพูด”, การ

^{๑๒} คำว่า “นิรวาณ” หรือ “นิรวาณะ” แปลว่า “ความดับ” เป็นคำภาษาสันสกฤต เทียบได้กับภาษาบาลี ก็คือ คำว่า “นิพพาน” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า๑๖๘.)

สอนเรื่องอัมมมยตา ด้วยภาพ “พ้นแล้วโวย”, การสอนเรื่องนิพพาน เรื่องอหัตตผล ด้วยภาพ “ผู้ดับไม่เหลือ” เป็นต้น^{๑๓} นอกจากนี้ภาพในโรงมหรสพทางวิญญาน ยังมีภาพปริศนาธรรมของเซ็น ของจิน ของอิเบต ของไทย และจากประเทศทางตะวันตก ภาพที่สำคัญมากอีกภาพหนึ่งคือ ภาพศิลปะอิเบตที่อธิบายหลักธรรมอย่างละเอียด คือ “ปฏิจจนุปบาท” หรือ ภาพกาลจักร และภาพปริศนาธรรมในสมุดข่อยไทยโบราณ

ความมุ่งหมายสำคัญ คือ เพื่อให้ผู้คนดูภาพแล้วคิดย้อนดูตัวเอง ว่าภาพนี้คืออะไร มีความหมายอย่างไร เกี่ยวข้องกับเราอย่างไร จะช่วยแก้ปัญหาชีวิตเราได้อย่างไร ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “การสอนธรรมด้วยภาพนี้ ได้รับความสนุกสนานบันเทิงไปในตัว ทำให้การเรียนรู้ธรรมเป็นสิ่งที่ไม่น่าเบื่อ และถ้าทำถูกวิธี ย่อมเสียเวลาน้อย แต่กลับเข้าใจได้ลึกซึ้งกว่าการอ่านหนังสือล้วนๆ หรือฟังการบรรยายด้วยปาก” ท่านได้แต่งกลอนเกี่ยวกับโรงมหรสพทางวิญญานไว้ว่า :

โรงมหรสพ ทางวิญญาน งานพิเศษ	ปรารถนาเหตุ เพื่อเกิดธรรม สีนหา
แก่ผู้คน ในยุค ปลุกกามา	กันแก่กล้า เกลือกโลกีย์ หนีหน้าธรรมฯ
จึงรวบรวม พุทธศิลป์ ขึ้นสนุก	ต่างๆยุค ต่างๆชาติ อาจอุปถัมภ์
ให้ปัญญา ของผู้มา เป็นประจำ	ได้ดื่มด่ำ ธรรมรส ทดแทนกามา
เมื่อธรรมะ ประโลมใจ ได้สแปลก	คนจะแยก จากกรรม ที่ล้ำสาม
มาพอใจ ในพรต ทั้งดงาม	ถูกต้องตาม ระบอบพุทธ ยุคหนองธรรมฯ

๔.๑.๔ งานประติมากรรมแสดงภาพพระพุทธประวัติ

ท่านพุทธทาสมีความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นอย่างดี ในปี ๒๔๙๓ ท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สาขาประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี ท่านสนใจค้นคว้างานเขียนเป็นหนังสือชื่อ “แนวสังเขปโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน” แต่ในที่สุดท่านก็ไม่ศึกษาด้านนี้ต่อ ด้วยเห็นว่าเป็นเรื่องสมมุติฐานที่ต้องเปลี่ยนไปตามหลักฐานที่ขุดค้นพบ ต้องใช้เวลามาก พอๆ กับการศึกษาพระไตรปิฎก ท่านเห็นว่าวิชาโบราณคดีมันไม่ดับทุกข^{๑๔, ๑๕} เมื่อครั้งที่ท่านพุทธทาสเดินทางไปอินเดีย ท่านได้พบหินสลักเป็นภาพพุทธประวัติ ที่มาจาก การหุดในอินเดียเหนือ สาญจีในอินเดียกลาง และอมราวตีในอินเดียใต้ และได้ถ่ายภาพมาไว้ แล้วนำมาสร้างเป็นปูนซีเมนต์

^{๑๓} ข้อมูลจากการสังเกต การเยี่ยมชมสถานที่จริง คือ โรงมหรสพทางวิญญาน สวนโมกขพลาราม อ.ไชยา จ. สุราษฎร์ธานี

^{๑๔} ธรรมนูญวรรณ ภูทอง, **ชีวประวัติบุคคลตัวอย่างพระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาส อินทปัญโญ**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๐, หน้า ๕๖.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระประชา ปสนนธมโม, **อัตตชีวประวัติของท่านพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖).

หล่อขึ้นจากแบบพิมพ์ เพื่อจำลองหินสลักภาพพุทธประวัติ ตกแต่งไว้รอบโรงมหรสพทางวิญญาณ แต่ไม่มีคำบรรยายประกอบภาพพุทธประวัติ ณ สถานที่จัดแสดง อย่างไรก็ตามท่านพุทธทาสได้บรรยายภาพแต่ละภาพไว้แล้วจัดพิมพ์เป็นหนังสือ “ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก” เพื่อเป็นคู่มือศึกษา ในหนังสือเล่มนี้มีทั้งสิ้น ๕๖ ภาพ แต่ละภาพมีคำอธิบายของท่านพุทธทาส ทุกภาพเป็นภาพในยุคก่อนมีพระพุทธรูป (ราวปี พ.ศ. ๓๐๐-๗๐๐)

ภาพพุทธประวัติทั้งหมด เป็นภาพที่ตั้งใจทำภาพพุทธเจ้าในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์^{๑๖} มีแต่ความว่าง ไม่มีใครอยู่บนบัลลังก์ บนหลังม้าที่ทรงออกผนวชก็ว่าง

ภาพแสดงถึงการประสูติ มี ๒๖ ภาพ เป็นภาพดอกบัวบานเป็นสัญลักษณ์ และมีจำนวนตัวเลขศักดิ์สิทธิ์ บางภาพเป็นกอดอกบัวบานในหม้อแบบปुरुณฆฏะ

ภาพ “ป่าช้าคน” คือนางบำเรอนอนหลับอย่างน่าเกลียด แสดงภาพเก้าอี้ว่าง เป็นสัญลักษณ์แทนพระสิทธัตถะ และ “ภาพมหาภิเนษกรมณ์เมื่อครั้งเสด็จออกผนวช มีภาพผู้คนมากมายไม่ได้หนีออกผนวช (เหมือนในพุทธประวัติที่มีในแบบเรียนของไทย) ซึ่งท่านพุทธทาสอ้างอิงว่า ตรงกันกับในพระบาลี มัชฌิมนิคาย ที่ว่า เสด็จออกต่อหน้าเมื่อพระบิดาพระมารดาทั้งเสงอยู่ มีภาพเสด็จออกผนวช ๕ ภาพ ซึ่งทั้งหมด เป็นภาพที่มีม้าว่างและกางฉัตรที่ม้า มีเทวดายกเท้าม้าอยู่ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรองค์ประทับอยู่บนหลังม้า

ภาพที่พระพุทธรองค์ตรัสรู้ มีบัลลังก์ที่มีสัญลักษณ์ตรีรัตนะ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรเจ้า อยู่โคนต้นโพธิ์ มีฉัตรกันข้างบน สำหรับภาพพระพุทธรองค์ปางปรินิพพาน แสดงเป็นสกุ๊ปใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์^{๑๗}

๔.๑.๕ งานสร้างสถานที่เพื่อการเรียนรู้จากธรรมชาติ ได้แก่ วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม และ ธรรมาสรมนนานาชาติ (สวนโมกข์นานาชาติ)

๔.๑.๕.๑ วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติด้วยกัน ที่มีภูเขา ต้นไม้ ก้อนหิน ดิน ทราย มนุษย์ สัตว์นานาชนิด และแมลงนานาพันธุ์ ล้วนอยู่อาศัยอย่างเกื้อกูลกัน ภายในสวนโมกขพลารามแห่งนี้ อารามที่เป็นพลังแห่งการหลุดพ้น ท่านพุทธทาสได้ตั้งใจ สร้างขึ้นอย่างทุ่มเท สิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต ล้วนเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม โดยมีธรรมชาติเป็นครูสอน อยู่กับธรรมชาติ เหมือนกับที่พระพุทธรเจ้าก็เกิดบนดิน ใต้ต้นไม้ อยู่บนดิน ตรัสรู้บนดิน ใต้ต้นไม้ แสดงธรรมในป่า ในอารามธรรมชาติ และปรินิพพานใต้ต้นไม้ วัดธารน้ำไหล มีต้นไม้เป็นเสา มี

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก ยุคก่อนมีพระพุทธรูป, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนวัฒนธรรม, ๒๕๑๔), หน้า (๙), ๑๒๓-๑๕๙.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙-๒๙๑.

ห้องฟ้าเป็นหลังคา มีลานหินโค้ง เป็นศาลาการเปรียญ มีโบสถ์ธรรมชาตินบนเขาพุทททอง มีโรงมหรสพทางวิญญาณ เพื่อสร้างสุนทรียภาพทางจิตใจ และยังมีสถานที่ที่เป็นปริศนาธรรม อีกมาก ได้แก่ โรงเรียนหิน

สระนาฬิกา สระน้ำที่มีเกาะเล็กๆอยู่ตรงกลาง มีต้นมะพร้าวอยู่ต้นหนึ่ง ที่เป็นปริศนาธรรม สื่อถึง นิพพานที่พบได้ในสังสารวัฏ โดยมีบทกลอนกล่อมลูก ที่เป็นภูมิปัญญาชาวใต้ แสดงถึงการสอนเรื่องนิพพานได้อย่างลึกซึ้งว่า “มะพร้าวนาฬิกา ต้นเดียวโนเน กลางทะเลชี้ฝั่ง ฝนตกไม่ต้องฟ้าร้องไม่ถึง กลางทะเลชี้ฝั่ง ถึงแม้ผู้พันบุญเอย”

เสาห้าต้น ปรากฏอยู่หลายแห่ง ได้แก่ ประตูทางเข้าสวนโมกข์ บนหลังคาศาลาธรรมโฆณ บนหลังคาโรงมหรสพทางวิญญาณ และบนหลังคาอาคารต่างๆ ซึ่งลักษณะเสาห้าต้นนี้ ท่านพุทธทาสตั้งใจสร้างเป็นปริศนาธรรม ให้ระลึกธรรม ๕ ประการ หลายๆข้อธรรม ได้แก่ อินทรีย์ ๕ , พละ ๕, ขันธ์ ๕ หรือแม้แต่นิ้วมือทั้งห้านิ้ว เป็นต้น

๔.๑.๕.๒ สวนโมกขนานาชาติ (ธรรมาศรมนานาชาติ, International Dhamma Hermitage)^{๑๘} ดำริของท่านพุทธทาส สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานปฏิบัติธรรมสำหรับชาวต่างประเทศ ต่อมามีการจัดอบรมสำหรับชาวไทยด้วย ตั้งอยู่อีกฟากฝั่งถนนกับวันธารน้ำไหล ปัจจุบันจัดอบรมเช่นเดียวกับในอดีต จัดอบรมทุกเดือน ช่วงต้นเดือนสำหรับชาวต่างประเทศ และช่วงปลายเดือนสำหรับชาวไทย มีอาคารใช้สอยที่จำเป็นได้แก่ อาคารห้องพักเดี่ยว สำหรับชาย ๑ อาคาร และสำหรับหญิง ๒ อาคาร มีลักษณะที่ท่านพุทธทาสเรียกว่า “ถ้ำแถว” มีอาคารโรงอาหารและครัว และใช้ต้อนรับ/การลงทะเบียนเข้าปฏิบัติธรรม อาคารปฏิบัติธรรมมี ๑ อาคาร, ศาลาปฏิบัติธรรม (พื้นซีเมนต์) และศาลาทราย

สวนโมกขนานาชาติ สถานที่ปฏิบัติธรรม ที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมอย่างมาก ทั้ง ศาลาทราย ศาลาปฏิบัติธรรม โรงอาหาร อาคารที่พัก ห้องน้ำ เป็นอาคารชั้นเดียวทั้งหมด สะดวกแก่การใช้สอย โดยเฉพาะสำหรับผู้สูงอายุ จะไม่เป็นที่ลำบาก ท่านพุทธทาสได้สั่งให้ทำบ่อน้ำอุ่นที่โดยต่อท่อมาจากแหล่งน้ำพุร้อน เมื่อได้แช่น้ำอุ่น จะผ่อนคลายความเมื่อยล้า นอกจากนี้การได้ฝึกปฏิบัติอย่างเป็นเกลือกกับธรรมชาติ มีร่มเงาของต้นไม้ใหญ่ร่มเย็น สามารถนั่งสมาธิบริเวณสนามหญ้า หรือใต้ต้นไม้ มีสระน้ำที่มีต้นมะม่วงหิมพานต์อยู่ ๔ ต้น เรียกว่า สระนาฬิกา ที่สื่อถึงพระนิพพาน เช่นเดียวกับสระนาฬิกา ที่สวนโมกขพลาราม วัดธารน้ำไหล นับว่าเป็นสถานปฏิบัติที่มีเป็นสัปปายะอย่างมาก ^{๑๙}

^{๑๘} ข้อมูลจากการเข้าปฏิบัติธรรม ของผู้วิจัย ในช่วงปี ๒๕๕๖-๒๕๕๘ ณ ธรรมาศรมนานาชาติ.

^{๑๙} สัปปายะ ๗ ได้แก่ อาวาส (ที่อยู่), โคจร (ที่บิณฑบาตหรือแหล่งอาหาร), ภัสสะ (เรื่องพูดคุยที่เสริมการปฏิบัติ), บุคคล (ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยแล้ว ช่วยให้จิตผ่องใสสงบมั่นคง), โภชนะ (อาหาร), อุตุ (อุณหภูมิและสภาพแวดล้อม), และอิริยาบถ.

๔.๒ วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ

การวิเคราะห์วิธีการสอนของท่านพุทธทาส จะได้วิเคราะห์จาก การสอนหลักธรรมในหัวข้อสำคัญๆต่าง ทั้งในลักษณะต่างๆ ได้แก่ การสอนด้วยการบรรยายธรรม, การสอนด้วยการเขียน ทั้งที่เป็นงานเขียน งานแปล หนังสือคำบรรยายธรรม และงานประพันธ์ประเภทร้อยกรอง, การสอนผ่านสื่อภาพเขียนและงานปูนปั้นภาพพุทธประวัติ, การสอนด้วยการปฏิบัติเป็นแบบอย่าง และการสอนด้วยสถานที่การปฏิบัติธรรม โดยการสอนประเภทต่างๆเหล่านี้ ทำให้ทราบถึง หลักสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางในการสอน, จุดประสงค์ในการสอน, เป้าหมายในการสอน, และวิธีการที่ใช้ในการสอน ซึ่งจะได้วิเคราะห์ลงในรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ หลักในการสอนของท่านพุทธทาส

เมื่อศึกษาจากผลงานของท่านพุทธทาส โดยเฉพาะงานหนังสือ โดยได้วิเคราะห์จากการสอนหลักธรรมที่สำคัญ ได้แก่ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจนสมุปบาท อริยสัจ อตัมมยตา และอานาปานสติภาวนา ทำให้ทราบถึง หลักการที่สำคัญที่เป็นแกน เป็นแนวทางหลัก ในการสอนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่นำมาถ่ายทอดโดยท่านพุทธทาส พบว่ามีหลักการสำคัญดังนี้

๔.๒.๑.๑ หลักการแห่งการมีเหตุผล

ท่านพุทธทาสศึกษา ค้นคว้า หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ด้วยตนเองจากพระไตรปิฎก สร้างวัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม สถานที่อันเป็นพลังแห่งการหลุดพ้น เป็นสปีปายะต่อการศึกษาศึกษาปริยัติและปฏิบัติอย่างยิ่ง ด้วยวิธีการศึกษาอย่างมีเหตุผล ยึดหลักกาลามสูตร ไม่ด่วนพลงใจเชื่อแม้ในตำรา หลักมหาปเทศ ๔

ท่านพุทธทาส ใช้การอ้างอิงพระพุทธพจน์ ในการแสดงเหตุผล เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่ท่านวิเคราะห์ ตีความ นั้น เป็นไปตามพระพุทธพจน์ ยกตัวอย่างการอธิบายเรื่องปฏิจจนสมุปบาทแบบขณะจิต หรือแบบสายฟ้าแลบ โดย ๑ รอบของสายปฏิจจนสมุปบาท เกิดได้ในชาตินี้ เกิดอย่างรวดเร็ว โดยท่านยกพระพุทธพจน์อ้างอิงว่า พระพุทธองค์อธิบายปฏิจจนสมุปบาทติดต่อกันไปอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตชาติไปจนถึงชาวมรณะและทุกข์ทั้งปวง รวมทั้งพระพุทธพจน์ที่ท่านวิเคราะห์ว่า เป็นหลักปฏิจจนสมุปบาทในเชิงการปฏิบัติ คือ ปฏิจจนสมุปบาทที่เริ่มจาก ตาเห็นรูป เกิดจักขุวิญญาณ สามสิ่งนี้มาถึงกันเข้า เรียกว่าผัสสะ เมื่อเกิดผัสสะขึ้นแล้ว ก็ทำให้เกิดเวทนา..ตัณหา..อุปาทาน..ภพ..ชาติ..ชาวมรณะ และทุกข์ทั้งปวง เมื่อเราปฏิบัติด้วยตนเอง เราจะเข้าใจปฏิจจนสมุปบาทได้

๔.๒.๑.๒ หลักการแห่งพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์

ในทัศนะของท่านพุทธทาสนั้น การพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่มีเหตุผลน่าเชื่อถือได้แล้ว ยังไม่เพียงพอ จะต้องผ่านการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง จนกระทั่งได้รับความรู้ขึ้นมีอยู่ในตนเอง ซึ่งเป็นเหตุผลที่มีน้ำหนักที่สุด นั่นคือ เกิดเป็นความจริงประจักษ์แจ้งแก่ใจของผู้เรียน

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า การศึกษาพระพุทธศาสนาต้องศึกษากันอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ มีการพิสูจน์เรื่องที่จะเรียนรู้ จากของจริง ๆ ความรู้สึกจริง ๆ ผลที่ได้รับจริง ๆ ไม่ได้คิดเอาเอง คาคะเน แม้ด้วยเหตุผล ไม่แนะนำให้ศึกษาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นปรัชญา “ปรัชญาในความหมายของท่านพุทธทาส คือ ปรัชญาเป็นเรื่องสมมุติฐาน ไม่ได้ดูจากของจริง เพียงแต่ใช้เหตุผลชักจูง คาคะเดหรือเก็งความจริง และอนุมานไปตามหลักเหตุผล”^{๒๐}

ท่านพุทธทาสเห็นว่า ศาสนานั้นไม่ใช่เหตุผล ไม่ใช่สมมุติฐาน แต่ใช้ประสบการณ์ ใช้ของจริง พุทธศาสนาจึงไม่ใช่ปรัชญา แม้จะเป็นเรื่องทางใจ แต่ก็ยังเป็นวิทยาศาสตร์^{๒๑}

๔.๒.๑.๓ หลักการแห่งการได้รับประโยชน์ของผู้เรียน

หลักฐานที่บ่งชี้ถึงหลักในการสอนของท่าน ที่ชี้ชัดเจนว่า ท่านประสงค์ที่จะให้ผู้ฟัง ผู้ศึกษา ผู้เรียน ได้รับประโยชน์จากการสอนของท่านอย่างเต็มที่ คือ คำพูดของท่านพุทธทาส ที่ว่า :

“มันรู้สึกแต่เพียงว่า จะพูดให้เขาได้รับประโยชน์ได้มากที่สุดทางธรรมะ แล้วก็คิดขยายต่อไป คนฟังกลุ่มนี้ควรจะพูดอะไร ผู้ฟังเป็นใคร เป็นนักศึกษาชั้นเด็กหรือผู้ใหญ่ มันก็พูดให้เหมาะเท่าที่จะทำได้ เพราะได้ มันไม่มีหลักอะไร คล้ายๆกับว่า ได้มันก็ดี ไม่ได้ผลก็ไม่ใช่ไร ตอนแรกๆ ก็ไม่ได้เชี่ยวชาญแตกฉานอะไร”^{๒๒}

หลักการสอนของท่านพุทธทาส เป็นหลักการของครูผู้สอน ผู้เป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ ที่มุ่งหวังให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนให้มากที่สุด การเตรียมเรื่องที่สอน หัวข้อการบรรยายให้เหมาะสมกับผู้เรียน ผู้ฟัง ตามระดับความรู้ อายุ อาชีพ

๔.๒.๑.๔ การใช้หลักพุทธธรรมในฐานะเป็นหลักในการสอน

(๑) หลักการสอนตามหลักจตุราริยสังข์^{๒๓} โดยสรุปเป็นคำสั้นๆ ของหลักการนี้ในการแสดง/อธิบาย เนื้อหาได้ว่า (๑) คืออะไร, (๒) มาจากอะไร, (๓) เพื่อประโยชน์อะไร, และ (๔) สำเร็จ

^{๒๐} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *เปรียบเทียบแนวคิดพุทธทาสกับชาตรี*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๑), หน้า ๗. (ดูรายละเอียดใน “สัมภาษณ์ท่านพุทธทาส, *พุทธจักร*, ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗.)

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐.

^{๒๒} ธรรมปราโมทย์, *ตามรอยพุทธทาส ภาคชีวิต*, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙. หน้า ๕๘.

^{๒๓} พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนา*, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕-๔๒.

โดยวิธีใด ซึ่งเป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าใช้ในการตรัสสอนเรื่อง “หลักอริยสัจ ๔” ได้แก่ ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, การดับทุกข์, และหนทางสู่การดับทุกข์ ดังนี้ วิธีการสอนของท่านพุทธทาส จึงมีแกนหลักหรือแนวทางในการดำเนินการสอน การอธิบายหลักธรรม อย่างถูกต้อง สมบูรณ์ ทุกแง่ทุกมุม ทางจึงใช้หลักจตุราริยสัจนี้เอง เป็นแนวทางหลักในการสอน

แนวทางในการบรรยาย ท่านจะบรรจุเนื้อหาอย่างครบถ้วน ด้วยหลักการสอนแบบอริยสัจดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัจเจกบุคคลทั้ง ๕ เพื่อสอนเรื่องที่พระองค์ตรัสรู้ คือ หลักอิทัปปิจจยตา-หลักปฏิจจสมุปบาท แต่พระองค์เรียบเรียงให้เข้าใจได้ง่ายโดยการสรุปความเป็น “หลักอริยสัจ ๔” ท่านพุทธทาสได้นำหลักการสอนเช่นเดียวกันนี้ ในการสอนหลักธรรมเรื่องใดก็ตาม ให้ผู้เรียนได้ทราบว่า เรื่องนั้นคือเรื่องอะไรหมายถึงอะไร มีความสำคัญอย่างไร จุดประสงค์ในการสอนเรื่องนี้คืออะไร สาเหตุหรือที่มาของเรื่องนี้ เป้าหมาย และสิ่งที่จะได้รับการเรียนเรื่องนี้ และที่สำคัญคือวิธีการเรียนรู้และทำความเข้าใจเนื้อหาอย่างลึกซึ้ง มีวิธีการอย่างไร ซึ่งท่านจะเน้นให้เห็นถึงวิธีการนำความรู้ไปปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดเป็นความรู้ที่มีอยู่ในตนเอง ไม่ใช่เป็นเพียงความรู้ที่ได้จากการอ่าน จากการฟัง จากการพิจารณาไตร่ตรองด้วยเหตุผล

(๒) หลักการสอนตามหลักธรรมลักษณะ ๘ เป็นการสอนให้ทราบถึงหลักธรรมความหมายของเนื้อหานั้นได้อย่างละเอียด ทุกแง่มุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสอนให้เห็นคุณ (อัสสาทะ) เห็นโทษ (อาทีนวะ) และเห็นทางออกจากเรื่องนั้น (นิสสรณะ) ดังจะเห็นได้จากแนวทางการเขียนหนังสือ “ธรรมโฆษณอรรถาณุกรม” อีกตัวอย่างหนึ่งคือการสอนเรื่องอานาปานสติภาวนา (ดังแสดงในหัวข้อ ๓.๒.๕ ที่กล่าวถึง “สังฆารธรรมทั้งหลายจะมีส่วนที่เป็นอัสสาทะ เป็นเสน่ห์หล่อให้สัตว์หลง, ส่วนที่เป็นอาทีนวะ เป็นทุกข์เป็นโทษที่ซ่อนเร้นในอัสสาทะนั้น, และส่วนที่เป็นนิสสรณ คือ หนทางออกมาจากอันตรายนั้น” เป็นต้น

(๓) หลักการสอนตามหลักปฏิจจสมุปบาท แสดงความสัมพันธ์ ความเนื่องกัน ของหลักธรรมอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุปัจจัยกับสิ่งที่เป็นผล ยกตัวอย่างในกรณีสอนเรื่อง อตัมมยตา ท่านจะอธิบายหลักธรรมอื่น ที่เรียกว่า เป็นเกลอ หรือเป็นพื้นฐาน โยงกันอย่างเป็นลำดับ ซึ่งท่านสรุปเป็นหลักธรรมชุดใหม่ที่เรียกว่า ธรรมะ ๙ ตา หรือ ธรรมะแก้วตา^{๒๔} ทำให้เห็นความสัมพันธ์กัน ของ (๑) อนิจจตา ว่าเมื่อขณะที่เป็นสภาพที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง ก็มีของ (๒) ทุกขตา คือ สภาพที่ทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ และมี (๓) ความไม่ใช่ตัวตน เป็นแต่เพียงสภาพที่มีแต่การปรุงแต่ง เปลี่ยนไปๆ ธรรมทั้งสามนี้เรียกว่า ไตรลักษณ์ มีลักษณะที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน จนมีลักษณะที่เป็นไวพจน์ซึ่งกันและกัน ธรรมอีกสามข้อ คือ (๔) ธัมมนิยามตา (๕) ธัมมัญญิตตา และ (๖) อิ

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘), หน้า

ทัฬหีจยตา (๗) ตถตา ธรรมเหล่านี้ก็มีความหมายที่เป็นเรื่องเดียวกัน แต่อธิบายในอีกลักษณะหนึ่ง เมื่อไม่ใช่ตัวตน เป็นธรรมดา เป็นสิ่งที่เกิดแต่เหตุและปัจจัย มันเป็นเช่นนั้นเอง มันก็ว่างจากความหมายแห่งการมีตัวตน นั่นคือการเชื่อมโยงไปถึง (๘) สุนฺณตา และในที่สุดมันก็ไม่มี ตัวตนอะไร ที่จะเข้าไปยึดถือ ไม่นำเอา ไม่นำเป็น จนกระทั่งเป็นสภาวะที่ไม่อย่างเกี่ยวข้องกับ จณฺถินชาตารู้สึกว่า “กูไม่เอาอะมันอีกแล้ว...ไวย” เป็นคำแปลของคำว่า “อตัมมยตา” ที่ท่านพุทธทาสแปลได้อย่างกระชับ ตรงประเด็น เป็นเอกลักษณ์ ชัดเจน ถูกต้องและโดนใจผู้คน

การอธิบายขยายความเพื่อสร้างความเข้าใจกับเนื้อหานี้ยิ่งขึ้น ท่านพุทธทาสมักใช้วิธีการอธิบาย ยกตัวอย่าง หลักธรรม หรือคำคำอื่นที่มีความหมายพ้องกัน เป็นการอธิบายความให้เข้าใจยิ่งขึ้น อีกทั้งยังให้ยังแทนด้วยคำศัพท์ในภาษาอื่นอีกด้วย ท่านพุทธทาสได้ยกตัวอย่างคำหรือหลักธรรมข้ออื่น ที่มีความหมายที่ใช้แทนคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ได้อีกหลายคำ ที่มีความหมายเช่นเดียวกัน ได้แก่ ตถตา, อวิตถตา, อนัญญตตา^{๒๕} อัมมัญญิตตา (ความตั้งอยู่ตามธรรมดา), อัมมเนียมตา (กฎตายตัวของธรรมดา), และ “อัมมชาตฺ” (ธาตุแห่งธรรม) ซึ่งเรียกว่า เป็นการสอนด้วยการแสดงไวพจน์

จากการวิเคราะห์พบว่า ท่านพุทธทาสได้ประยุกต์หลักธรรม มาใช้เป็นโครงสร้างในการดำเนินการสอนอย่างเป็นระบบ โดยที่ท่านได้ใช้หลักการดังต่อไปนี้ เพื่อใช้เป็นหลัก เป็นแนวทางในการสอนของท่าน

(๑) หลักจตุราริยสัง (คืออะไร-เกิดจากอะไร-เพื่อประโยชน์อะไร-ด้วยวิธีการใด)

(๒) หลักธรรมลักษณะ ๘ ประการ (ลักษณะ-ประเภท-อุปมา-สมุทัย-อภิญ्ञาคะ-อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรัณ) หรือ สรุปเป็นชุดคำ ได้ว่า แสดงความหมาย, อธิบายลักษณะ, จำแนกประเภท, บอกสาเหตุการเกิด, เปิดทางปฏิบัติ, รู้ชัดคุณค่าที่น่าหลงใหล, รู้ชัดในโทษภัย, แจ้งในเครื่องออก

(๓) หลักปฏิจาสมุปบาท (สอนแบบแสดงความสัมพันธ์ของส่วนที่เป็นเหตุปัจจัยกับส่วนที่เป็นผล หรือเรื่อง/หลักธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน)

๔.๒.๒ วิธีการที่ใช้ในการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส

จากการศึกษาการสอนของท่านพุทธทาส ที่มีรูปแบบ ในลักษณะต่างๆ ด้วยการศึกษาจากเอกสาร การสังเกตจากสถานที่จริง ที่ วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม การเข้ารับการปฏิบัติธรรม ณ ธรรมาศรมนานาชาติ (สวนโมกขนานาชาติ) และการสัมภาษณ์ท่านผู้เชี่ยวชาญศิษย์ท่านพุทธทาส สามารถแจกแจงวิธีการสอนวิธีต่างๆ ดังนี้

๔.๒.๒.๑ วิธีสอนด้วยผลงานเขียน

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓.

วิธีสอนในรูป

รูปแบบงานเขียนนี้ นับว่าเป็นผลงานการสอนชิ้นสำคัญมาก ที่ท่านพุทธทาสมีความตั้งใจ ที่จะสร้างงานเขียนทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นมรดกที่สำคัญที่ท่านจะมอบไว้ ให้พุทธบริษัทได้ใช้ศึกษาค้นคว้า หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า แล้วนำมาประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้ได้รับผลที่ดีที่สุด ให้สมกับที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ และได้พบพระพุทธศาสนา ซึ่งในช่วงที่ท่านบวชใหม่ๆ ท่านพุทธทาสเคยปรารภว่า จะหาหนังสือธรรมะได้ยากเต็มที การศึกษาจากพระไตรปิฎก ก็จะเป็นเรื่องของชาววัด หากมีหนังสือธรรมะที่ใช้ภาษาที่เข้าใจได้ ฆราวาสทั่วไป จะได้ศึกษาได้ง่ายขึ้น หนังสือชุดธรรมโฆษณจึงได้เกิดขึ้น และมีการตีพิมพ์มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผลงานจากคำบรรยาย ด้วยความตั้งใจที่จะทำให้เป็นหนังสือ และมีหนังสือหลายเล่มที่เป็นงานเขียน งานแปลจากภาษาบาลี จากภาษาอังกฤษ เป็นต้น

งานเขียนที่เป็นคำประพันธ์ร้อยกรอง จัดได้ว่า เป็นผลงานที่ท่านพุทธทาสเขียนไว้เป็นจำนวนมาก ให้ประโยชน์หลักคือ เป็นการสรุปคำสอน ด้วยถ้อยคำกระชับ รัดกุม จำจดได้ง่าย ได้รับความสุนทรีย์ภาพทางจิตใจ

การสอนหลักพุทธธรรม ด้วยการร้อยกรอง ใช้ภาษาที่ชัดเจน กระชับ ตรงประเด็น ตัวอย่างหนึ่ง คือท่านใช้วิธีการแต่งเป็นคำกลอน ที่ให้จดจำได้ง่ายขึ้น ทำให้น่าสนใจมากขึ้นโดยเปรียบเทียบธรรมะที่สำคัญ ที่จะดับทุกข์ได้ อุปมาเป็น “ยาระงับสรรพทุกข์” ที่ท่านสอนเป็นการสรุปเป็นเคล็ดลับในการนำไปใช้ดับทุกข์ได้ มี ๗ อย่างด้วยกัน คือ “ไม่รู้ไม่ชี้” “ช่างหัวมัน” “อย่างนั้นเอง” “ไม่มีกูของกู” “ไม่น่าเอาหน้าเป็น” “ตายก่อนตาย” “ดับไม่เหลือ” แล้วสรุปลงที่ คาถาที่ท่านจัดว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา คือ “สัพเพ ธมมา นาล อภินเวสยา” แปลว่า “สิ่งทั้งหลาย ทั้งปวง ไม่ควรไม่ยึดมั่นถือมั่น” เมื่อทำได้อย่างนี้แล้วก็เป็นภาวะ “โลกอุดร” คือ อยู่เหนือโลก เข้าสู่โลกุตระธรรม^{๒๖} นอกจากนี้ เรื่อง “ยาระงับสรรพทุกข์” นี้ ท่านยังได้ สรุปไว้เป็น “กฎปฏิบัติพุทธบริษัท ข้อ ๘๒ ว่า แก่สรรพโรคยาตำรับสวนโมกข์ คือ...ประมวลหัวใจแห่งแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมด”

๔.๒.๒.๒ วิธีสอนโดยใช้การพูด

การสอนด้วยคำพูด นับว่าเป็นวิธีสอนที่ใช้บ่อย โดยผ่านวิธีการที่หลากหลาย ได้แก่ การบรรยาย การเทศนา หรือการปาฐกถา, การสนทนา เป็นวิธีสอนที่ท่านพุทธทาสใช้มาก ซึ่งเป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้เป็นหลัก ท่านพุทธทาสมักจะใช้การยกตัวอย่าง หรือเปรียบเทียบจากสิ่งที่มองเห็นได้ง่าย เช่น เรื่องอุปาทานขันธ์ เปรียบการแบกของหนัก คือ รูปอุปาทานขันธ์, เปรียบคนที่เงินเดือนไม่พอใช้ คือ เวทูปาทานขันธ์ หรือ หลงยึดติดอยู่กับรสอร่อยของเวทนาของตัวเรา และ

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ, ชุมนุมหัวข้อธรรมในคำกลอน ของท่านพุทธทาสภิกขุ และบทประพันธ์ของสิริว

เปรียบคนที่หลงใหลในเกียรติ คือ ผลของสัญญาปาทานันท์^{๒๗} ในบางครั้งจะใช้ การสัมมนา การอภิปราย การสาธิต เช่นการสอนอานาปานสติภาวนา และการประชุมสัมมนาเพื่อจัดทำกฎบัตรพุทธบริษัท เป็นต้น การสอนในลักษณะการสนทนาหรือธรรมสากัจฉา การตอบปัญหาธรรม

๔.๒.๒.๓ วิธีสอนโดยใช้ภาพเขียน

งานศิลปะภาพเขียนปริศนาธรรม เป็นวิธีการหนึ่งในการเรียนรู้ เมื่อดูภาพ เห็นคำสอนที่ซ่อนอยู่ ซึ่งท่านพุทธทาสได้แต่งกลอนประกอบไว้ ให้เข้าใจได้ง่าย พร้อมกับมีการบรรยายประกอบภาพ ซึ่งในช่วงแรกๆ เวลาที่มีผู้มาเยี่ยมชมโรงมหรสพทางวิญญาน ท่านพุทธทาสจะเป็นผู้บรรยายอธิบายความหมาย เป็นวิธีการสอนที่เหมาะสมแม้กับคนที่ไม่รู้หนังสือ หรือคนที่ไม่รู้ภาษา แม้แต่ผู้มีความบกพร่องทางการได้ยิน ที่ไม่สามารถฟังเสียงธรรมบรรยายได้ ผู้คนเหล่านี้ ก็อาจจะบรรลุธรรมได้ ด้วยการดูภาพปริศนาธรรม^{๒๘}

ท่านพุทธทาสได้แนะนำวิธีการศึกษาบทประพันธ์ร้อยกรองไว้ว่า

(๑) ดูรูปให้ออกกว่าเป็นภาพอะไร มุ่งหมายอะไร

(๒) พิจารณาจนเข้าใจความหมายของภาพ

(๓) น้อมเอาภาวะแห่งความหมายนั้นเข้ามาสู่จิต หรือภาวะของตัวเราเองที่กำลังเป็นอยู่จริง ซึ่งเราอาจจะถึงกับสะดุ้งเลยทีเดียว

“ภาพนั้น อาจจะดำเรา สอนเรา จนเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสันดาน ช่วยชำระล้างกิเลสได้ไม่น้อย”

ท่านพุทธทาสให้ความสำคัญต้องการให้ศึกษาธรรมะจากภาพปริศนาธรรมนี้ ซึ่งนอกจากจะได้เป็นการศึกษาธรรมะอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ลัดสั้นและอาจจะบรรลุธรรมได้ แล้วนั้น ความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การได้รับความประเล้าประโลมใจในฐานะที่เป็นปัจจัยที่ ๕ ด้วยปัจจัย ๔ นั้นจำเป็นต่อร่างกาย แต่ในด้านจิตใจจึงต้องการปัจจัยที่ ๕ ซึ่งสิ่งประเล้าประโลมใจหากเป็นสิ่งที่ผิด จะพาจิตวิญญานไปลงนรก แต่ถ้าถูกต้องจะพาวิญญานไปทาง มรรค ผล นิพพาน^{๒๙}

ภาคปฏิจสุมุปปาท หรือ ภาพกาลจักร ศิลปะิเบต ที่สอน อธิบาย หลักปฏิจสุมุปปาท ได้อย่างสมบูรณ์ แสดงด้วยการอุปมา เช่น “เด็กเดินนำคนแก่” คือ “อวิชชา”, “ลิง” แทนด้วย “วิญญาน”, “หน้าต่าง ๖ ช่อง” แทนด้วย “สฬายตนะ” และ “คนถูกลูกศรยิงใส่ตา ๒ ข้าง” แทนด้วย “เวทนา”

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒๗.

^{๒๘} สาระสันต์ แสงศรี, พุทธทาส : มิติแห่งสวนโมกข์, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๖), หน้า ๕๕.

^{๒๙} พุทธทาสภิกขุ, ปัญหาแห่งมนุษยภาพ, สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๙), หน้า ๑-๓๖.

ภาพ “พ้นแล้วว้อย” เป็นการสอนเรื่อง “อตัมมยตา , ภาพ “อริยมรรคมีองค์ ๘” และ ภาพ “ผู้ดับไม่เหลือ” สอนเรื่อง “อริยสัจ ๔” , ภาพ “ตัวกูกับของกู” , “จากอนันตะสู่อันันตะ” สอนเรื่อง “อิตตา” และ “อนัตตา” และ ภาพ “อยู่ให้เหมือนลันงูในปากงู” ซึ่งสอนเรื่อง “ปฏิจาสัมปบาท” แบบภาคปฏิบัติ เป็นต้น

๔.๒.๒.๔ วิธีสอนโดยใช้งานซีเมนต์แบบจำลองหินสลักภาพพระพุทธประวัติจากอินเดีย

งานศิลปะแบบประติมากรรม ทำจากซีเมนต์จากสร้างจากแบบพิมพ์ ที่ทำจำลองหินสลักภาพพระพุทธประวัติจากอินเดีย ตั้งแสดงไว้รอบอาคารโรงมหรสพทางวิญญาณ เป็นการสอนหลักธรรมที่มาจากพระพุทธประวัติ ทั้งยังเป็นการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ได้อีกด้วย ท่านพุทธทาสมีความตั้งใจ ให้ความสวยงามของงานศิลปะ ย่อมช่วยประเล้าประโลมใจเป็นปัจจัยที่ ๕ ให้กับผู้ที่มาศึกษาทดแทนสิ่งบันเทิงทางโลก ทางกามารมณ์ได้

ที่สำคัญ ท่านพุทธทาสต้องการให้ศึกษาหลักธรรมในชั้นหัวใจพุทธศาสนา เห็นได้จากคำบรรยายของท่านพุทธทาส ที่มีใจความโดยสรุปว่า จากภาพพระพุทธประวัติ ตั้งแต่เจ้าชายสิทธัตถะ ประสูติ เสด็จออกผนวช จนกระทั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มาจนถึงพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน แสดงถึงเหตุการณ์สำคัญของพระพุทธองค์ แต่ไม่ภาพพระพุทธองค์เลย มีแต่การแสดงสัญลักษณ์ ไม่ทำรูปเหมือนพระองค์ อาจเป็นเพราะสำหรับผู้หลุดพ้นแล้ว ย่อมพ้นจากการปรุงแต่ง จึงไม่มีแบบหรือรูปใดๆเลย พวกที่สร้างนี้มีความเห็นว่าไม่มีสัญลักษณ์ใดๆ ที่เหมาะสมกับพระองค์ นอกจาก “สัญลักษณ์แห่งความว่าง”^{๓๐}

ดังนั้นการชมภาพพระพุทธประวัติชุดนี้ จึงได้ระลึกว่า หัวใจธรรมะหรือตัวแท้ของพระพุทธศาสนา อยู่ตรงที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นให้มีอะไรเป็นบุคคล, ให่ว่างจากบุคคล ให้เป็นเพียงธาตุ ชันธ์อายตนะตามธรรมชาติ ให้ความรู้สึแห่งความว่างจากตัวตน

ด้วยความสำคัญของการสื่อความหมายต่างๆในภาพพระพุทธประวัติ ไปยังธรรมะสูงสุดนี้ ตามที่ท่านพุทธทาสบรรยายไว้ แสดงถึงวิธีสอนด้วยงานศิลปะที่เป็นประโยชน์ทั้งด้านการศึกษาและการได้รับสุนทรียภาพที่ไม่เจือด้วยกิเลส

๔.๒.๒.๕ วิธีสอนโดยให้ธรรมชาติสอน การสอนด้วยวิธีนี้ ท่านพุทธทาสพร่ำสอนเสมอๆ อยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ ให้ธรรมชาติเป็นผู้สอน จึงได้สร้างสถานที่ให้เอื้อแก่การศึกษาและปฏิบัติธรรม ได้แก่ วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม สถานที่ที่เป็นพลังแห่งการหลุดพ้น รวมทั้ง ธรรมมาศรมนานาชาติ สถานปฏิบัติธรรม การอบรมอานาปนสติภาวนา มีอาคาร สถานที่ต่างๆ เพื่อมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ได้แก่ โบสถ์ธรรมชาติ ลานหินโค้ง กุฏิ ที่พัก เป็นต้น

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, ภาพพระพุทธประวัติจากหินสลัก ยุคก่อนมีพระพุทธรูป, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนวัฒนธรรม, ๒๕๑๔), หน้า (๘)-(๑๐).

การสอนให้อยู่กับธรรมชาติ ให้ธรรมชาติเป็นผู้สอนนี้ ท่านพุทธทาสได้สอนโดยใช้บทประพันธ์ร้อยกรองเป็นสื่ออีกด้วย จะพบบทกลอนหลายๆบท ได้แก่ “จิตว่างได้ยินหญ้าพูด” ซึ่งสอนว่า ให้ปล่อยวางจากสิ่งทั้งปวง จิตว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวกู ของกู ว่างอย่างยิ่งจนเข้าถึงธรรมชาติ เปรียบเสมือนธรรมชาติได้แสดงธรรมให้เราฟัง ไม่ว่าจะเป็น กรวด ดิน หิน ไม้ และใบหญ้า ถ้าหากจิตยังวุ่นอยู่ ก็จะไม่เข้าใจธรรมชาติ

ในบางกรณี ท่านพุทธทาสใช้ความเป็นธรรมชาติ ในการอุปมา เพื่อสอนให้ปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง จะเห็นได้จาก บทกลอนประกอบภาพวาดปริศนาธรรม ที่แสดงไว้ที่โรงมหรสพทางวิญญาน ที่ชื่อว่า “อยู่ให้เหมือนลิงในป่า” คือให้อยู่ในโลกอย่างเหนือโลก ไม่ทุกข์เพราะถูกโลกียะกัดเอา เปรียบเหมือนลิงไม่เคยถูกเขี้ยวขบกัดเลย และยังมีอีกหลายตัวอย่าง ที่แสดงถึงการให้ธรรมชาติดสอน ถ่ายทอดไว้ในบทกลอน เช่น บทกลอน ชื่อ “เสียงขลุ่ยกลับมากอไฟ”, “นั่งริมธาร”, “สาหร่ายเขียนพระไตรปิฎก”, “ไส้เดือนเขียนจดหมายถึงมนุษย์”, “แม่น้ำคด น้ำไม่คด”, และ “อาจารย์ไก่” เป็นต้น สำหรับการสอนให้อาอย่างไก่ นี้ ท่านพุทธทาสสอนไว้ในบทกลอนนี้ว่า “ไก่ไม่เคยนอนไม่หลับ ไม่เคยปวดหัว ไม่เป็นโรคจิตโรคประสาท ล้วนแต่หลับสนิท สบาย พวกเราเป็นคนก็อย่าได้ อยู่ไม่สบาย นอนไม่หลับ ให้ต้องละอายไก่อันเลย”.^{๓๑}

๔.๒.๒.๖ วิธีสอนโดยการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง ท่านเป็นตัวอย่างให้ดูว่า จะดำเนินชีวิตอย่างเป็นเกลอกับธรรมชาติได้อย่างไร เรียนรู้จากของจริงในธรรมชาติอย่างไร โดยการสรุปแนวการใช้ชีวิตอย่างชาวสวนโมกข์ เป็นคติว่า “เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” ซึ่งท่านพุทธทาสได้แสดงให้เห็นอย่างสมบูรณ์

๔.๒.๓ เป้าหมายของการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส

ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึงประโยชน์หรืออานิสงส์ของศาสนาไว้ เมื่อครั้งแสดงธรรมบรรยายอบรมผู้พิพากษา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๕^{๓๒} สรุปได้ว่า ศาสนา หรือ ธรรมะ เป็นคู่ชีวิต คือ เครื่องช่วยให้รอดโดยทุกวิถีทาง โดยประการทั้งปวง แก่ทุกชีวิต เป็นความรอดพ้นจากปัญหาหรือความทุกข์ โดยอาศัยความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา คือความรู้ และการกระทำด้วยความพากเพียร

ศาสนาทั้งหลายในโลก อิงอาศัยหลัก ๓ ประการนี้ บางศาสนาเน้นความเชื่อ (สัทธาธิกะ) บางศาสนาเน้นปัญญาความรู้ (ปัญญาธิกะ) และบางศาสนาเน้นการกระทำเข้มแข็ง อย่างเฉียบขาด

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **ขุมนุมหัวข้อธรรมในคำกลอน** ของท่านพุทธทาสภิกขุ และ**บทประพันธ์ของสิริवास**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๙) และ พุทธทาสภิกขุ, **หัวข้อธรรมในคำกลอนฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์).

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือพุทธธรรม ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๗๗-๑๐๒.

(วิริยธิกะ) ไม่ว่าศาสนาใดๆ ต้องมีครบทั้งสามประการ ต่างกันแต่เพียงว่าจะเน้นข้อไหนออกหน้ามากกว่ากัน^{๓๓}, ^{๓๔}

พุทธศาสนา ใช้ปัญญาออกหน้า ไม่ถือความเชื่อหรือการกระทำอย่างตึงเครียดเป็นเรื่องออกหน้า กล่าวคือ เน้นปัญญา มีการกระทำที่พอเหมาะ และมีการเชื่อตามอำนาจของปัญญา จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา คือการกระทำอย่างถูกต้อง พอเหมาะแก่การกำจัดทุกข์

ท่านพุทธทาส จำแนกการสอนไว้สองระดับ คือ การสอนระดับศีลธรรม และการสอนระดับโลกุตระธรรม ซึ่งมีเป้าหมายของการสอนในทั้งสองระดับ เป็นดังนี้

๔.๒.๓.๑ เป้าหมายของการสอนในระดับศีลธรรม

ศีลธรรม เป็นเรื่องที่ท่านพุทธทาสให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก หนังสือที่มีชื่อเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม หลายเล่ม ในชุดธรรมโฆษณ์ ได้แก่ “ศีลธรรมกับมนุษยโลก “, “อริยศีลธรรม”, “การกลับมาแห่งศีลธรรม”, “เยาวชนกับศีลธรรม” และหัวข้อธรรมะที่ท่านตั้งใจจะบรรยายในวันคล้ายวันเกิดของท่าน (๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๖) ชื่อ “ศีลธรรมของเยาวชนคือสันติภาพของโลก” แต่ไม่ได้บรรยาย เนื่องจากล้มป่วยหนักจนเป็นเหตุให้มรณภาพ ท่านพุทธทาสมีความเห็นเกี่ยวกับการศึกษาและปฏิบัติพระพุทธานุสาสนาในระดับศีลธรรม ไว้ดังนี้

“ลัทธิกรรมเก่า มีมาก่อนพุทธศาสนา การเชื่อว่าทุกข์สุขนั้นมาจากกรรมเก่า ก็ยังมีประโยชน์ในทางศีลธรรม”^{๓๕}

“พุทธบริษัทจะตั้งต้นศึกษา (ก ข ก กา) ในทางศีลธรรม บำเพ็ญทาน-ศีล-ภาวนา เจริญปัญญา แล้วจึงเป็น ก ข ก กา ฝ่ายปรมาตม มุ่งถึงนิพพาน”^{๓๖}

“ความเชื่อเรื่อง”ตายแล้วเกิด” นี้มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เป็นการสอนให้คนมีศีลธรรมช่วยเหลือกัน เมื่อเชื่อว่าเราต้องเกิดอีก เวียนว่ายในวัฏฏสงสาร ศีลธรรมก็จะดีงาม หรือไม่”; “พระพุทธองค์ก็ไม่เคยทรงยืนยันว่า “ตายแล้วเกิด หรือ ตายแล้วไม่เกิด” ท่านจะตอบไปในทางที่เป็นประโยชน์กว่า ผู้ถามเองจะตอบได้เอง ถ้าเชื่อว่าตายแล้วไม่เกิด มันอันตราย อาจจะทำให้ความชั่ว ทำ

^{๓๓} สัทธาธิกะ หมายถึง การอาศัยความเชื่ออันสูงสุดเป็นเครื่องให้สำเร็จประโยชน์, วิริยธิกะ หมายถึง การอาศัยการประพฤติ การกระทำด้วยกำลังให้สำเร็จประโยชน์, ปัญญาธิกะ หมายถึง การอาศัยปัญญาเป็นเครื่องให้สำเร็จประโยชน์; พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์**, สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือพุทธธรรม ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๗๗-๑๐๒.

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, **อริยสัจสำหรับคนสมัยใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๔), หน้า ๘๐-๘๕.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **ก ข ก กา ของการศึกษาพระพุทธศาสนา**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘).

บาปโดยง่าย ถ้าเราเชื่อว่าตายแล้วเกิด อย่างนี้ได้เปรียบกว่า ก็จะทำแต่ความดีเข้าไว้ อย่างนี้เป็นประโยชน์”^{๓๗}

เป้าหมายของการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ในระดับศีลธรรม ตามแนวทางการสอนของท่านพุทธทาสนั้น สามารถสรุป เป้าหมายที่สำคัญ ได้ว่า มุ่งให้ผู้ที่ยังไม่มีปัญหาที่เกิดขึ้นมาในตนเองนั้น อาจจะเชื่อเรื่องกรรมเก่า เรื่องนรก-สวรรค์ ตามความหมายของ “ภาษาคน” หรือ “สมมุติสัจจะ” ได้ มีศรัทธาในพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในภาษาคน^{๓๘} เพื่อจะได้ประกอบแต่กรรมดี ละเว้นความชั่ว เพื่อความเป็นปกติ และความผาสุกของสังคม^{๓๙} หมั่นให้ทาน คือรู้จักแบ่งปัน รักษาศีล คือการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และการภาวนา ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ขวรวบ คือการปฏิบัติจิตตภาวนา ซึ่งจะทำให้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาปัญญาขึ้นเอง เกิดฉันทะในการศึกษาและปฏิบัติในระดับโลกุตระ เพื่อการละกิเลสอย่างสิ้นเชิง

๔.๒.๓.๒ เป้าหมายของการสอนในระดับโลกุตระธรรม

การสอนเรื่องหลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจาสมุปบาท นั้น ท่านพุทธทาสเน้นย้ำว่า เพราะมันเป็นอิทัปปัจจยตา มันจึงไม่ควรไม่ยึดมั่นถือมั่น การสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา เพื่อรู้แจ้งว่า กับสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรไม่ยึดมั่นถือมั่น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สพเพ ธมมา นาล อภินิเวสยา”^{๔๐} ดังนั้น เป้าหมายสูงสุด สำหรับการสอนในระดับโลกุตระธรรม หรือการอยู่เหนือโลก จึงมุ่งหมายเพื่อการถอนความยึดมั่นถือมั่นจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน หรือถอดอุปาทาน ออกจากปัจจุปาทานขันธ ให้เหลือเพียง “ขันธ ๕” ตามธรรมชาติ^{๔๑} มีจิตมุ่งต่อพระนิพพานตลอดเวลา มุ่งไม่ให้เกิดปฏิจาสมุปบาท สายสมุทยวาร ให้เห็นโลกว้างจากอตฺตา-อตนียา จิตน้อมลงสู่นิพพาน ไม่รู้สีกว่ามีอะไรที่น่ายึดถือเอา เห็นความเป็นเช่นนั้นเอง^{๔๒} เป็นการดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง หรือการบรรลุพระ

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, “ตายแล้วเกิดหรือไม่”, **พุทธศาสนา**, ปีที่ ๗๘ เล่ม ๓ สิงหาคม-ตุลาคม ๒๕๕๕๓, หน้า ๑๑๐-๑๑๔.

^{๓๘} พระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์ ตามความหมาย “ภาษาคน” คือ พระพุทธเจ้าที่เป็นบุคคล, คัมภีร์พระไตรปิฎก, พระสงฆ์ที่เป็นบุคคล ตามลำดับ, ส่วนความหมายตาม “ภาษาธรรม” นั้น พระพุทธเจ้า หมายถึงธรรมะที่ทำให้ความเป็นพระพุทธเจ้า, พระธรรม หมายถึง ธรรมะ ๔ ความหมาย (ตัวธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ, หน้าที่ตามกฎธรรมชาติ, ผลของทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ), และ พระสงฆ์ หมายถึง คุณธรรมของพระอริยสงฆ์.

^{๓๙} พุทธทาสภิกขุ, **อริยศีลธรรม ๑ : ศีลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๗๗.

^{๔๐} พุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยตา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๘.

^{๔๑} พุทธทาสภิกขุ, **อริยสัจสำหรับคนสมัยใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๔), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๔๒} เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, **ความมีนัยสำคัญเชิงสู่ความสงบ**, BIA ๓.๑/๑๒ กล่อง ๔, หน้า ๒.

นิพพาน^{๔๓} และอีกเป้าหมายหนึ่งที่สำคัญ โดยไม่ต้องรอต่อตายแล้ว คือ การได้รับผลในขณะจิตที่ปราศจากกิเลส ไม่มีความหมายแห่งตัวตน ที่เรียกว่า “นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้” เมื่อดับร้อนใจ ได้เท่าใดเมื่อใด ก็เย็นใจได้เท่านั้น เมื่อนั้น กิเลสไม่ปรากฏที่ไหน เมื่อไหร่ ก็เย็นที่นั่น เมื่อนั้น^{๔๔}

เมื่อความทุกข์เกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด โดยความเป็นตัวตน ตามวิธีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เน้นการใช้ปัญญา (ปัญญาธิกะ) ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ คือ ให้มองเห็นตามความเป็นจริง ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นสิ่งที่ยึดถือไม่ได้ จนกระทั่งรู้ตามที่เป็นจริงได้ว่า สิ่งเหล่านั้นไม่น่ายึดถือ มั่นก็ไม่ยึดถือ โดยธรรมชาติแล้ว ไปยึดถือไม่ได้ เป็นการดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง

ในลัทธิอื่นๆ แมื่อก่อนพุทธกาล ได้อาศัยกำลังของการกระทำเป็นเครื่องดับทุกข์ มีวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่จะใช้ความพากเพียร บังคับด้วยจิต (วิริยาธิกะ) ที่เป็นไปตามธรรมชาติ ตามกฎอิทัปปิจจยตา ตามหลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ เรื่อง รูปมาน ๔ อรูปมาน ๔ นี้ เป็นการบังคับจิตให้สงบลง ตั้งแต่ขั้นต้น ปฐมฌาน จนถึงขั้น เนวสัญญานาสัญญายตนะ บังคับให้จิตด้วยอำนาจของสมาธิ ให้ไม่รู้สึกรู้สีก่อนความทุกข์ รู้สึกว่าตายแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอยู่ก็ไม่ใช่ พระพุทธเจ้าไม่รังเกียจการปฏิบัติอย่างนี้ ถือว่าดับทุกข์ได้พอสมควร ยังสอนให้ภิกษุบำเพ็ญรูปมาน ๔ แล้วบำเพ็ญวิปัสสนาให้เกิดปัญญาจนเห็นไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) เป็นวิธีการที่สะดวกที่จะทำวิปัสสนา ทำให้เกิดปัญญาถึงที่สุด^{๔๕}

ศาสนาที่มีศรัทธาเป็นใหญ่ (สัทธาธิกะ) ทำให้สำเร็จประโยชน์ นี้ก็ยังมีวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ในการสร้างศรัทธาอย่างเต็มที่ในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือให้ถึงขั้นขมงามที่สุด ต้องเกิดศรัทธาขึ้นมาอย่างเป็นธรรมชาติ เป็นไปตามกฎธรรมชาติของวิทยาศาสตร์ หรือของอิทัปปิจจยตา เมื่อมีศรัทธาเป็นเบื้องหน้า ก็จะบังปัญญา มองเป็นเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ วิจารณ์ไม่ได้ พิสูจน์ไม่ได้ ไม่เกี่ยวกับปัญญา เช่น เมื่อเชื่อพระเจ้าอันสูงสุด เขาก็ไม่เป็นทุกข์ แม้ต้องเจ็บไข้ ก็เชื่อว่าเป็นเพราะความต้องการของพระเจ้า^{๔๖}

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

^{๔๔} เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, **นิพพานที่นี้ เดี่ยวนี้ เป็นสิ่งเดียวที่ต้องสนใจ**, BIA ๓.๑/๒ กล้อง ๑, หน้า ๕.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์**, สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔.

^{๔๖} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์**, สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔-๓๘.

๔.๓ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อวิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ

ตามหลักการสอนแบบหลักอริยสัจ ข้อที่ ๒ คือสาเหตุหรือที่มาว่าเรื่องนั้นๆ เกิดมาจากอะไร การศึกษาเรื่องวิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส ได้พยายามหาคำตอบว่า เพราะเหตุใดท่านพุทธทาส จึงได้ใช้วิธีการสอนในลักษณะเป็นวิธีการเฉพาะของท่านในรูปแบบนี้

๔.๓.๑ ปัจจัยว่าด้วยพุทธวิธีการสอน

พระพุทธเจ้าหรือพุทธวิธีการสอน เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ต่อวิธีการสอนของท่านพุทธทาส ด้วยเหตุผลที่ว่า วิธีการศึกษาพระพุทธานุศาสน์ของท่านพุทธทาสจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก มีการค้นคว้าอ้างอิงพระไตรปิฎก ความสอดคล้องของพุทธวิธีการสอน กับวิธีการสอนของท่านพุทธทาส

ท่านพุทธทาสศึกษาพระไตรปิฎกด้วยตนเองอย่างจริงจัง สร้างผลงาน เขียนหนังสือ แปลหนังสือ ไว้มากมาย ซึ่งผลงานแปลพระไตรปิฎก รวบรวมเฉพาะพุทธวจนะ ร้อยเรียงเป็นเรื่องราว ได้ ๔ เรื่อง ตีพิมพ์เป็นหนังสือชุดธรรมโมฆชน์ ได้แก่ พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ อริยสัจจากพระโอษฐ์ และปัจจุสมุปบาทจากพระโอษฐ์

การตีความหลักพุทธธรรมอย่างมีเหตุผล และสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ ได้พบหลักฐานการอ้างอิงตามคัมภีร์พระไตรปิฎก ท่านพุทธทาสได้ศึกษาและบันทึกไว้อย่างเป็นระบบ โดยบันทึกการสืบค้นแสดงที่มาของเหตุผลของการตีความหลักธรรมต่างๆ จากพระไตรปิฎก ปัจจุบันได้ตีพิมพ์เป็นลายมือของท่านพุทธทาส ๒ เล่ม ได้แก่ “หลักธรรมของพระพุทธองค์จากสมุตคัคณพระไตรปิฎกของพุทธทาสภิกขุ”^{๔๗} และ เล่ม ๒”^{๔๘}

การใช้หลักธรรมเป็นแนวทางในการสอน การอธิบายหลักพุทธธรรมเรื่องต่างๆ ได้แก่ การใช้หลักอริยสัจ ๔ เป็นแนวทางอธิบาย ว่า เรื่องนั้นคืออะไร เกิดจากอะไร เพื่อประโยชน์อะไร และมีวิธีการให้ได้รับประโยชน์ได้อย่างไร การใช้หลักธรรมลักษณะ ๘ ประการ และการใช้หลักความสัมพันธ์ของเหตุและผล เช่นเดียวกับหลักปัจจุสมุปบาท

๔.๓.๒ ปัจจัยว่าด้วยความเห็นและอุปนิสัยของท่านพุทธทาส

การที่ท่านพุทธทาสวิเคราะห์ว่า “คำว่า วิทยาศาสตร์ มิใช่เฉพาะเรื่องที่เป็นวัตถุ หรือ Physics แต่รวมถึงนามธรรม หรือ เรื่อง Meta-physics เป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นเรื่องใช้ได้อย่าง

^{๔๗} พุทธทาสภิกขุ, หลักธรรมของพระพุทธองค์ จากสมุตคัคณพระไตรปิฎกของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญญา, ๒๕๕๓).

^{๔๘} พุทธทาสภิกขุ, หลักธรรมของพระพุทธองค์ จากสมุตคัคณพระไตรปิฎกของพุทธทาสภิกขุ (๒), (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญญา, ๒๕๕๓).

สากล ด้วยสัจจะสากล”^{๔๙} ธรรมะมีความเป็นวิทยาศาสตร์ทุกรูปแบบ ที่สำคัญ คือ ธรรมะ ๔ ความหมาย ได้แก่ ธรรมะคือธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามกฎธรรมชาติ และผลที่เกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติ นั้น ล้วนเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นหัวใจวิทยาศาสตร์ ที่อยู่เหนือกฎทุกกฎทางวิทยาศาสตร์ ท่านเห็นว่า พุทธศาสนามีหลักการ วิธีการตามแบบของวิทยาศาสตร์ จึงต้องศึกษาธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์^{๕๐}

ท่านพุทธทาสสอนอย่างชัดเจนว่า “พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์” “พุทธศาสนาไม่เป็นปรัชญาและไม่ขัดกับวิทยาศาสตร์ เพราะเป็นเรื่องเดียวกัน”^{๕๑} ด้วยความเห็นของท่านว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์นี้ ดังนั้นท่านจึงใช้วิธีการสอนที่สอดคล้องตามหลักวิทยาศาสตร์

ด้วยอุปนิสัยรักการอ่าน รักการเรียนรู้ ท่านพุทธทาสมีชอบอ่านหนังสือหลายประเภทมาตั้งแต่วัยเด็ก และชอบสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ โดยเฉพาะกับผู้ที่อายุน้อยกว่า น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่านมีแนวคิดแบบก้าวหน้า คิดกว้างไกล คิดลึกซึ้ง

คุณสมบัติแห่งความเป็นนักวิทยาศาสตร์อย่างเป็นธรรมชาติ ท่านพุทธทาสมีทักษะทางวิทยาศาสตร์ มีเจตคติทางวิทยาศาสตร์ และใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ อย่างเป็นธรรมชาติ อย่างเป็นปกติธรรมดา ในการศึกษา ค้นคว้า แสวงหาความรู้ จากการอ่าน การฟัง การคิดวิเคราะห์อย่างมีหลักการและเหตุผล และการทดลองปฏิบัติการด้วยตนเอง ตลอดจนมีวิธีการนำเสนอความรู้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งการพูด การเขียน และการปฏิบัติตน ดังตัวอย่าง การตั้งใจปฏิบัติธรรม ๓ เดือนของท่านพุทธทาส ที่มีการจดบันทึก ปฏิบัติเรื่องอะไร จุดประสงค์คืออะไร จดข้อมูลตารางบันทึกผล ได้ผลสรุปเป็นอย่างไร และอีกตัวอย่างหนึ่งคือ การทดลองฉันอาหารมังสะวิรัติตลอด ๓ เดือนนี้ บันทึกผลว่าฉันอะไรไปบ้าง รู้สึกอย่างไรบ้าง สรุปผลที่ได้ ซึ่งเป็นไปตามระเบียบวิธีวิจัย วิธีการแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์^{๕๒, ๕๓}

^{๔๙} เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ธรรมะในฐานะ (ที่เป็น) วิทยาศาสตร์, BIA ๓.๑/๑๐ กล้อง ๓, หน้า ๒.

^{๕๐} ดุราลัยเถียรใน พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔).

^{๕๑} อ้างแล้ว

^{๕๒} ดุราลัยเถียรใน พุทธทาสภิกขุ, อนุทินปฏิบัติธรรม ศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียง, ๒๕๓๗).

^{๕๓} ดุราลัยเถียรใน ศักดิ์ บวร (ผู้เรียบเรียง), มังสะวิรัติในทัศนะท่านพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สมิต, ๒๕๔๘).

๔.๓.๓ ปัจจัยว่าด้วยความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

อิทธิพลของวิทยาศาสตร์ต่อความเชื่อถือของคนในสังคมปัจจุบัน ในปี ๒๕๗๕ ที่มีทั้งอิทธิพลของชาติตะวันตก ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านวัตถุ สาธารณูปโภค เครื่องมืออุปกรณ์ เครื่องใช้ไฟฟ้า ทำให้มนุษย์ได้รับความสะดวกสบาย ล้วนเป็นผลมาจากการประยุกต์องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ วิทยาศาสตร์ประยุกต์ ในหลายๆสาขา ทั้งทางด้านวิศวกรรม ทางด้านการแพทย์และสาธารณสุข ดังนั้นการที่จะทำให้สังคมยอมรับ และเชื่อถือองค์ความรู้ใด มักจะมีการนำเสนอองค์ความรู้นั้นด้วยวิธีการเดียวกัน หรือสอดคล้องกันกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จะเห็นได้จากการศึกษาวิจัยในทุกๆสาขา จะใช้ระเบียบวิธีวิจัย ที่นักวิทยาศาสตร์เรียกว่า “วิธีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์”

๔.๓.๔ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อวิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยความเห็นของผู้เชี่ยวชาญศิษย์ของท่านพุทธทาส

การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้เชี่ยวชาญ พระภิกษุและฆราวาส ๖ รูป/คน ผู้เป็นศิษย์ของท่านพุทธทาสภิกขุ ทำงานรับใช้ท่านพุทธทาสในหน้าที่ต่างๆ เป็นเวลานานพอสมควร และยังสืบสานงานของท่านพุทธทาสมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ พระสุชาติ ปณญาทีโป, พระสงฆ์ทอง เชนิโย, พระทวี จันทสโร, พระคุณฐิ เมธงุโร และ พระศักดิ์ชัย กิตติชัย และ โรเบิร์ต เดวิด ลาร์สัน หรือ อดีตสันติกโรภิกขุ^{๕๔} ซึ่งความเห็นของท่านในประเด็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ มีรายละเอียดดังนี้

พระสุชาติ ปณญาทีโป^{๕๕} แสดงความเห็นว่าเป็นว่าสรุปความได้ว่า ท่านพุทธทาสสอนโดยใช้หลักการของเหตุผล เป็นวิทยาศาสตร์ ตามที่พระพุทธเจ้าสอน หลักอริยสัจ ๔ หลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท พระอาจารย์พุทธทาส จะสอนใช้แนววิทยาศาสตร์ มีที่มาที่ไป พิสูจน์ได้ ไม่พูดลอยๆ มีที่อ้าง จะพูดในลักษณะที่เป็นหลักในบทพระธรรมคุณ สวากขาโต เป็นสันติภูมิโก อกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปนยิโก ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ ท่านบอกว่าต้องเป็นสันติภูมิโก เรียกให้มาดูว่าเห็นอย่างนี้ เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ จากคำสัมภาษณ์นี้ สะท้อนให้เห็นว่า ท่านพุทธทาสมีความเห็นว่าหลักธรรมคุณ ที่แสดงถึงความเป็นวิทยาศาสตร์นี้เอง มีอิทธิพลต่อการสอนของท่านพุทธทาส ทำให้ท่านสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์

^{๕๔} ดูรายละเอียด คำถามในการสัมภาษณ์ รายชื่อผู้เชี่ยวชาญ ผู้ให้สัมภาษณ์ ในภาคผนวก

^{๕๕} สัมภาษณ์ พระสุชาติ ปณญาทีโป, เจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหล จ.สุราษฎร์ธานี, ๒๒ มกราคม ๒๕๕๙.

พระสิงห์ทอง เชนิโย^{๕๖} กล่าวว่า ท่านพุทธทาสสนใจธรรมะตั้งแต่เด็ก สามารถได้ธรรมะได้เมื่อก่อนบวช และศึกษาจากพระไตรปิฎกด้วยตัวท่านเอง

พระทวี จันทสโร^{๕๗} คาดเดาจากการศึกษางานของท่านพุทธทาส เห็นว่า “ความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า ท่านเป็นทาสรับใช้ของพระพุทธเจ้า ตามชื่อของท่าน ท่านทำอะไรก็เกิดจากแรงบันดาลใจจากพระพุทธเจ้า”

พระคุชฎี เมธงกุโร^{๕๘} มีความเห็นว่าปัจจัยที่ทำให้ท่านพุทธทาสใช้วิธีการสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ในการสอนหลักพุทธธรรม มีดังนี้

๑) หลักธรรมคุณ พระคุชฎีอธิบายว่า “หลักธรรมคุณ ๖ ประการ สวากขาโต พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว พระพุทธเจ้าไม่เคยพูดเล่น อาจารย์พุทธทาสก็จะไม่พูดเล่น ไม่พูดหยอก ให้ลงมือปฏิบัติ เห็นได้ด้วยตนเอง ทำพิสูจน์ พิสูจน์ได้ไม่ล้าสมัย อกาลิกโก ยังแปลว่า ปฏิบัติเมื่อไหร่ได้เมื่อนั้น โกรธเมื่อไหร่ทุกข์เมื่อนั้น....ท่านอาจารย์เห็นว่า ธรรมะนั้นเห็นผลทันที ไม่ต้องรอชาติหน้า...เป็นสวรรค์ทันตาเห็น มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์”

๒) อิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกและความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งพระคุชฎีกล่าวว่า “เมื่อวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา วิทยาศาสตร์ทางวัตถุพยายามบอกว่า ความเชื่อปรัมปราที่เป็นเรื่องปาฏิหาริย์ เช่นพระพุทธเจ้าประสูติแล้วเดินได้ ๗ ก้าว เป็นเรื่องที่เชื่อไม่ได้”

๓) การศึกษาหาความรู้รอบด้าน ท่านคุชฎีกล่าวถึงว่า “ท่าน (พุทธทาส) อ่านหนังสือ กฤษณะ มูรติ ทำให้ท่านกล้าคิดออกจากประเพณี ซึ่งพูดถึงว่า ทุกอย่างต้องตั้งคำถาม”

๔) ความสนใจด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี “ท่านพุทธทาสประดิษฐ์สไลด์ฉายขึ้นจอ ทำเครื่องฟังวิทยุ เป็นต้น

พระศักดิ์ชัย กิตติชโย^{๕๙} มีความเห็นสอดคล้องกัน กล่าวคือ ท่านเห็นว่า มี ๒ ปัจจัยที่สำคัญ คือ

๑) ท่านพุทธทาสเกิดในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลง โลกเปลี่ยนแปลง วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้า เลยต้องสอนให้คนรุ่นใหม่เข้าใจได้ ท่านสอนให้เข้ากับยุคสมัย

๒) ท่านพุทธทาสมีจิตใจเป็นนักวิทยาศาสตร์ นักค้นคว้าจากธรรมชาติ ท่านเคยทดลองเอาแผ่นโลหะแช่ในน้ำกรด เซลผลิตไฟฟ้า แล้วใช้ได้กับวิทยุจริงๆด้วย ท่านเป็นนักทดลอง

^{๕๖} สัมภาษณ์ พระสิงห์ทอง เชนิโย, วัดธารน้ำไหล จ.สุราษฎร์ธานี, ๒๒ มกราคม ๒๕๕๙.

^{๕๗} สัมภาษณ์ พระทวี จันทสโร, วัดธารน้ำไหล จ.สุราษฎร์ธานี, ๒๒ มกราคม ๒๕๕๙.

^{๕๘} สัมภาษณ์ พระคุชฎี เมธงกุโร, เจ้าอาวาสวัดทุ่งไผ่ จ.ชุมพร, ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘. (สัมภาษณ์ที่ หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ กรุงเทพมหานคร)

^{๕๙} สัมภาษณ์ พระศักดิ์ชัย กิตติชโย, วัดธารน้ำไหล สวณโมกขพลาราม, ๒๒ มกราคม ๒๕๕๙.

อยากรู้อะไรก็ทำจริง ไม่ใช่เชื่อแต่ตำรา ท่านมีชีวิตคล้ายนักวิทยาศาสตร์ ศึกษาหาความจริง ความจริงที่พิสูจน์ได้ เป็นสันติภูมิ เป็นเรื่องที่เห็นได้ ท่านมีความเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ พิสูจน์ทดลองให้เห็นจริงประจักษ์แจ้งได้ด้วยตนเอง แต่การพิสูจน์ความจริงนี้ต้องใช้ใจ ให้จิตเป็นตัวหยั่งรู้ ส่วนวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ในทางวัตถุ

โรเบิร์ต เดวิด ลาร์สัน (อดีตสันติกรโรกิก)^{๖๐} มีความเห็นว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อวิธีการสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ได้แก่ การอ่านหนังสือเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ ด้วยที่บ้านของท่านพุทธทาสเป็นร้านค้าซึ่งขายหนังสือประเภทต่างๆ ด้วย

โดยสรุป ความเห็นของผู้เชี่ยวชาญผู้เป็นศิษย์ท่านพุทธทาส รวบรวมได้ดังนี้ว่า บุคคลที่มีอิทธิพลต่อความคิดความเห็นของท่านพุทธทาส ได้แก่ (๑) พระพุทธเจ้า ด้วยเหตุที่ท่านพุทธทาสได้ประกาศตนเป็นทาสของพระพุทธเจ้า จึงได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนอย่างเคร่งครัด, (๒) บิดา มารดา ผู้อบรมบ่มนิสัย น่าจะมีส่วนเรื่องการรักการเรียนรู้ การสนใจศึกษาธรรมะ (๓) กัลยาณมิตรหลายๆท่านที่ท่านได้รู้จัก และได้ช่วยเหลือการทำงานเผยแผ่ธรรมะของท่าน, และ (๔) ธรรมชาติ ซึ่งท่านพุทธทาสถือว่า เป็นครูสอนได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็น ก้อนหิน ต้นไม้ สัตว์ชนิดต่างๆ ที่ท่านเลี้ยงไว้ เช่น ปลา สุนัข แมว เป็นต้น ซึ่งพบคำสอนของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้จากธรรมชาติ ท่านมีธรรมชาติเป็นครู ท่านจึงมาบอกสอนให้เราเรียนจากธรรมชาติ เรียนของจริง ตัวอย่างเช่น เรื่องแม่ไก่ ฟักไข่ เป็นอุปมาของการเพียรปฏิบัติธรรม โดยไม่ต้องหวังผลเวลาบรรลु ไม่ต้องคิดว่า จงฟักออกมาๆ ไม่ต้องเป็นทุกข์ไปเปล่าๆ.^{๖๑}

๔.๔ เปรียบเทียบพุทธวิธีสอน วิธีการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ และวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์

วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสนั้น มีหลักการและเป้าหมาย ตรงตามพระพุทธประสงค์ เป็นสิ่งเดียวกับที่พระพุทธองค์แนะนำ กล่าวคือ หลักการสำคัญในการสอนที่ท่านพุทธทาสใช้เสมอ คือ หลักการแนะนำสั่งสอน หรือ หลักการแสดงธรรม ๕ ประการ ได้แก่ การกล่าวชี้แจงโดยลำดับ, การยกเหตุผลแสดงให้เข้าใจ, การชี้แสดงธรรมด้วยความเมตตา, การแสดงธรรมด้วยไม้อาศัยซึ่งามิส (สิ่งตอบแทน), และการแสดงธรรมโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น

^{๖๐} สัมภาษณ์ โรเบิร์ต เดวิด ลาร์สัน, Liberation Park, Wisconsin, USA, ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
(สัมภาษณ์ที่ หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ กรุงเทพมหานคร)

^{๖๑} พุทธทาสภิกขุ, คู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖๕.

๔.๔.๑ ท่านพุทธทาสมีหลักการสอนที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การสอนจากความจริง ให้ศึกษาทดลองปฏิบัติจริงด้วยตนเอง ไม่ใช่เป็นเพียงการคิดคำนวณ การคาดคะเนไปตามเหตุผล ซึ่งสอดคล้องกับหลักกาลามสูตร ที่พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า อย่าด่วนปลงใจเชื่อ หากยังไม่ได้นำสิ่งบอกสอนนั้นไปปฏิบัติ ด้วยเหตุว่า เป็นเรื่องที่เล่าต่อกันมา ,เป็นเรื่องที่ทำสืบๆกันมา, เป็นเรื่องที่กำลังลือกระฉ่อน, มีการอ้างอิงตำรา, มีเหตุผลทางตรรกะ, คาดคะเนตามหลักปรัชญา, คิดเองตามสามัญสำนึก , ทนต่อความเห็นของตน, ผู้พูดน่าเชื่อถือ และ ผู้เป็นเป็นครูของเรา ด้วยหลักการนี้ แสดงให้เห็นว่า ท่านพุทธทาส ใช้หลักการสอนเช่นเดียวกับหลักการสอนของพระพุทธเจ้า อีกทั้งด้วยหลักการนี้ยังสอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ ในการพิสูจน์ทดลอง องค์ความรู้ โดยเฉพาะองค์ความรู้ที่มีการค้นพบใหม่ เมื่อนักวิทยาศาสตร์ท่านหนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่ง ค้นพบความรู้เรื่องใหม่เรื่องใดออกมา ก็จะมีการพิสูจน์จากนักวิทยาศาสตร์กลุ่มอื่นๆ หรือมีการทดลองนำไปใช้ดูว่า เป็นไปตามที่ค้นพบ ได้รับผลจริงหรือไม่ ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ นี่คือมีความเหมือนกันโดยหลักการ แต่ส่วนที่แตกต่างกันคือ ประเภทของความรู้ และ เครื่องมือที่ใช้พิสูจน์องค์ความรู้

เครื่องมือที่ใช้พิสูจน์ทดลองนั้น ในทางวิทยาศาสตร์จะเป็นการพิสูจน์ให้เห็นโดยประจักษ์ ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และสัมผัสทางร่างกาย เช่น การพิสูจน์ที่สามารถมองเห็นได้ด้วยสายตา ได้ยินด้วยหู ได้กลิ่นทางจมูก ได้รับรสทางลิ้น สัมผัสได้ทางร่างกาย หรือ พิสูจน์ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ เช่น การอัลตราซาวด์ดูความผิดปกติของอวัยวะ เห็นด้วยภาพจากเครื่องมือ หรือ การใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องดู พิสูจน์แยกแยะประเภทของเชื้อจุลินทรีย์ (แบคทีเรีย รา ไวรัส) ที่มองด้วยตาเปล่าไม่เห็น หรือการพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลจากดีเอ็นเอ ด้วยกระบวนการทางชีวเคมี และเครื่องมือตรวจสอบดีเอ็นเอ เหล่านี้เป็นต้น การพิสูจน์ ทดลองอย่างเป็นวิทยาศาสตร์จากของจริง เช่น เมื่อตาเห็นรูปที่พอใจ ไม่พอใจ มีวิญญานการรับรู้ทางตาเกิดขึ้นแล้ว พร้อมกันเรียกว่าผัสสะ จากนั้นเกิดเวทนาขึ้น มีลักษณะอย่างไร พอใจ ไม่พอใจ หรือยังไม่แน่ แล้วเกิดความอยากขึ้นหรือไม่อย่างไร เหล่านี้เป็นกระบวนการที่มีหลักการเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ที่ศึกษากันทางวัตถุ แต่สำหรับทางพระพุทธศาสนา ได้ใช้หลักการเช่นเดียวกันนี้สำหรับศึกษาสภาวะของจิต ว่ามีการเปลี่ยนแปลง มีทุกข์ มีสุข ยังไม่ทุกข์ไม่สุข เกิดทุกข์อย่างไร ทุกข์ดับไปอย่างไร การวัดการเปลี่ยนแปลงนี้ อาศัยคณะที่ใช้เป็นหลักคือ มโนวิญญาน หรือการรับรู้ทางใจ ซึ่งการดูให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งด้วยใจนี้ เรียกว่า “วิปัสสนา”^{๖๒} ถือว่าเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการพิสูจน์ทดลอง นี่คือประเด็นที่มีความแตกต่าง ดังนั้น ท่านพุทธทาสจึงได้บัญญัติว่า “พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต”

^{๖๒} พุทธทาสภิกขุ, *ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์*, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒.

๔.๔.๒ เป้าหมายในการสอน ท่านพุทธทาสมุ่งหมายการสอนของท่านให้ผู้เรียน บรรลु วัตถุประสงค์ในการศึกษาพระพุทธศาสนา ที่สังเกตได้จากคำพูดของท่าน เพื่อให้ผู้ฟัง ผู้เรียน “ให้ ได้รับประโยชน์สูงสุด ไม่เสียทีที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา” บ่งบอกถึงผลที่ได้รับ หรือ ปฏิเวธ ได้แก่ มรรค ผล และนิพพาน ซึ่งนิพพานก็คือเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งท่าน พุทธทาสก็ได้แนะนำเป้าหมายนี้ ตามพระพุทธประสงค์เช่นเดียวกัน ส่วนเป้าหมายในการสอนวิชา วิทยาศาสตร์นั้น โดยทั่วไปคือ การบรรลุจุดประสงค์ในการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจในเนื้อหาหรือความรู้ ทางวิทยาศาสตร์ในเรื่องนั้นๆ ซึ่งมุ่งหวังให้ผู้เรียนสามารถนำองค์ความรู้นั้น ไปพัฒนาแก้ไขปัญหา ต่างๆ ที่วิทยาศาสตร์จะช่วยแก้ปัญหาได้ ประยุกต์กับวิชาการสาขาต่างๆ และที่สุดคือ การสร้างองค์ ความรู้ใหม่ที่ยังไม่มีคนค้นพบ การสร้างนวัตกรรม เพื่อการพัฒนาสังคม ประเทศ และโลก

๔.๔.๓ วิธีการที่ใช้ในการสอนของท่านพุทธทาส มีแนวทางเช่นเดียวกับ พุทธวิธีการสอน โดยมีลักษณะที่สอดคล้องกับ วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ มีวิธีการสอนให้ผู้เรียนนำความรู้ ที่บอกสอนนั้น ไปทดลองปฏิบัติให้เห็นจริงเสียก่อน เมื่อเห็นผลจริงตามนั้นแล้ว จึงค่อยปักใจเชื่อ ด้วย การพิสูจน์ให้เห็นโดยประจักษ์ด้วยใจ อย่างไรก็ตาม ในวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นการพิสูจน์ให้เห็น ประจักษ์แก่ประสาททั้งห้า ไม่ใช่ความรู้สึกลึกทางใจในการตัดสินใจ แต่ด้วยระบบ ระเบียบวิธีการแสวงหา ความรู้ การพิสูจน์ทดลองนั้น เป็นกระบวนการเช่นเดียวกันคือ มีการกำหนดประเด็นปัญหา การตั้ง สมมุติฐานหรือคาดคะเนคำตอบ แล้วทดลองพิสูจน์สมมุติฐานนั้น ว่าจะจะเป็นคำตอบของปัญหานั้น จริงหรือไม่ ยกตัวอย่าง การสอนเรื่องการดับทุกข์ เช่นในการสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เริ่มจากผัสสะ เมื่อผู้เรียน ดูเวทนาอย่างมีสติ ด้วยกำลังสมาธิ ในขณะที่เกิดผัสสะ เห็นความพอใจ ไม่พอใจ หรือยังไม่ แนใจ ถ้าพลอสติ ไปปรุงแต่งว่า เป็นเวทนาของเรา ตัณหาที่จะเกิดตามมา เกิดความอยากให้ได้ อยากให้เป็น อยากให้ไม่เป็น ตามมา แล้วถ้าไม่ได้ตามต้องการก็จะทำให้เป็นทุกข์ เมื่อเราดูตามไป เช่นนี้ ก็จะเห็นความเป็นจริงดังคำสอนของพระพุทธเจ้า แล้วยังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ความมั่นใจ ในองค์ความรู้ นี่เป็นตัวอย่างในการทดลองพิสูจน์ ด้วยใจสัมผัส ซึ่งเป็นหลักการอย่างเป็น วิทยาศาสตร์

ท่านพุทธทาสได้แสดงความเห็นในเชิงเปรียบเทียบไว้ สรุปใจความได้ว่า “ระบบการ ค้นคว้า การสอนของพระพุทธเจ้า เป็นในรูปแบบวิทยาศาสตร์ มีหลักเกณฑ์เดียวกัน กับรูปแบบหรือ วิธีการทางวิทยาศาสตร์” โดยที่ “วิทยาศาสตร์ของชาวโลกเป็นแต่เรื่องวัตถุ จึงไม่เกี่ยวกับการดับ ทุกข์ทางใจ แต่วิทยาศาสตร์ของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องทางจิตใจ เป็นการดับทุกข์ทางใจ” แต่ก็มีจุดที่ เหมือนกันคือ “มีหลักการหรือวิธีการตามรูปแบบของวิทยาศาสตร์”.^{๖๓}

^{๖๓} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖.

๔.๔.๔ ความเห็นของผู้เชี่ยวชาญศิษย์ท่านพุทธทาส ในประเด็นการเปรียบเทียบวิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสกับวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ มีสาระสำคัญดังนี้

พระทวี จันทโสโร กล่าวว่า ท่านพุทธทาสช่างสังเกต มีเหตุผล ทำอะไรก็ทำให้ดีที่สุด ทำเหตุให้ดี มีเหตุผล ทำให้อะไรอย่างประหยัด ทำเหตุให้ดีที่สุด ผลก็จะดีเอง ท่านสอนให้ทดลอง แม้จะไม่มีเครื่องมืออย่างวิทยาศาสตร์ ก็ใช้จิตสังเกตดู ศึกษาอย่างวิทยาศาสตร์ต้องเข้าไปดูร่างกายใช้เป็นห้องทดลอง ให้อารมณ์กายตนนะ รู้ข้างใน รู้ข้างนอกให้ดี สอนเรื่อง ก ข ก กา ของศึกษาพระพุทธานุสาสนาว่าให้เริ่มต้นที่ความรู้สึก

พระคุณฐิ เมธงูโร ให้ความเห็นว่า วิธีการสอนของท่านพุทธทาสสอดคล้องกับวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ หมายถึงเป็นการสอนจากผลที่ท่านผ่านการปฏิบัติ “ท่านจะสอนเรื่องที่ท่านมาแล้วไม่ว่าตามตำราใดๆ เช่น จะเขียนเรื่องอินเดีย ท่านต้องขอไปดูที่อินเดีย” “ต้องลองใช้ชีวิตตามที่เขียนไว้ เช่นพระโพธิสัตว์ไม่อาบน้ำ กินแต่ผักอย่างเดียว รวมทั้งอานาปานสติด้วย” “ท่านไม่อาบน้ำ ๗ วัน แล้วสภาวะจิตจะหงุดหงิดอย่างไร ตั้งใจกินผักอย่างเดียว กลืนตัวเป็นอย่างไร จิตใจ สมาธิมี”

พระคุณฐิ ได้กล่าวถึงความเป็นครูของท่านพุทธทาสว่า ประสบการณ์มีความสำคัญต่อการสอน สอนแบบทำการทดลอง สามารถสอนเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่ายได้ พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต คือเป็นประสบการณ์ด้วยตนเองไม่ใช่ทำกับสิ่งภายนอก เป็นการพิสูจน์ในสิ่งที่จริงในขณะนั้น แต่วิทยาศาสตร์ทางวัตถุจะสนใจกับสิ่งภายนอก

พระศักดิ์ชัย กล่าวถึงประเด็นการเปรียบเทียบว่า ท่านพุทธทาสสอนให้รู้เหตุ รู้ผล รู้จักการพิสูจน์ นั่นคือ หลักอริยสัจ ๔ คืออะไร ต้นเหตุจากไหน เป็นไปเพื่ออะไร และทำให้เป็นไปได้อย่างไร ทุกอย่างเกิดแต่เหตุ สอนในบางเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ เช่น นรก-สวรรค์ มองไม่เห็น จึงคิดหลักภาษาคน-ภาษาธรรม เพื่อสอนให้ประจักษ์แจ้งแก่ใจตนเอง วิทยาศาสตร์เป็นการพิสูจน์ความจริง จึงเป็นเรื่องทันสมัย มีคำสอนที่เหมาะสมกับปัจจุบันและอนาคต

โรเบิร์ต เดวิด ลาร์สัน (อดีตสันติกโรภิกขุ) ได้แสดงความเห็นไว้ว่า ท่านพุทธทาสสอนให้ดูความจริง มองกาย เวทนา จิต ธรรม ผัสสะ อายตนะ ธาตุ ชันธ เป็นความจริงที่ต้องพิสูจน์ด้วยตนเอง เป็นวิทยาศาสตร์เชิงพุทธ เชิงจิตวิญญาณ ที่พิสูจน์ด้วยความรู้สึกเราเอง แต่วิทยาศาสตร์แบบตะวันตกจะพิสูจน์อีกแบบหนึ่ง การพิสูจน์แบบท่านพุทธทาส จะพิจารณาใคร่ครวญหลักธรรมะ สนใจทุกข์กับความดับทุกข์ เห็นอะไร เกิด เปลี่ยน หหมด เกิด เปลี่ยน ดับ รับรู้ความรู้สึก แต่ไม่ใช่เป็นการคิด

จะเห็นได้ว่า จากความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ สิ่งที่ท่านพุทธทาสสอนเป็นเรื่องที่ผ่านการปฏิบัติด้วยตัวท่านเองมาก่อน และมีวิธีการศึกษาด้วยตนเองแบบการทดลองทางวิทยาศาสตร์ แล้วจึงนำมาสอนมาถ่ายทอด จะไม่สอนตามตำราอย่างเดียว ท่านต้องพิสูจน์เองด้วย ซึ่งเป็นวิธีที่นักวิทยาศาสตร์ศึกษาและถ่ายทอดความรู้

๔.๕ การวิเคราะห์วิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ

วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส มีวิธีการสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่อย่างไร จะได้อาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์ ที่สำคัญได้แก่ หลักการมีเหตุผล การสอนให้ศึกษา พิสูจน์ทดลองด้วยตนเองด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า และการสอนด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์^๔ ขึ้นตอน ได้แก่ ๑) ขั้นตอนการกำหนดประเด็นปัญหา การระบุปัญหา, ๒) ขั้นตอนการตั้งสมมุติฐาน, ๓) ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล ตรวจสอบ ทำการทดลอง และ ๔) ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูลและการสรุปคำตอบของปัญหา ซึ่งสามารถวิเคราะห์วิธีการสอนได้ดังนี้

๔.๕.๑ วิธีการสอนอาศัยหลักการแห่งการมีเหตุผล

ผลงานของท่านพุทธทาส ล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่เชื่อเชิญให้ทุกคนพิสูจน์ให้เห็นจริงประจักษ์แจ้งแก่ใจรู้ได้เฉพาะตน ด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งท่านพุทธทาสได้นำเสนอให้เห็นชัดเจนว่า พระพุทธองค์ได้ทรง แนะนำไว้ เป็นหลักการเชื่อที่รู้จักกันดี คือ “หลักกาลามสูตร”^{๖๔, ๖๕} ชาวพุทธต้องไม่เชื่อเรื่องใดๆ ทันที หากรับเอามาเชื่อตามโดยไม่มี การ พิสูจน์ จะเป็นการผิดต่อพระพุทธประสงค์ เพราะไม่เป็นวิทยาศาสตร์ จะต้องปฏิบัติตามหลักกาลามสูตร โดยให้ผลแห่งการพิสูจน์ ทดลอง และการน้อมนำมาปฏิบัติด้วยตนเองนั้น เป็นที่ประจักษ์ชัดแก่ใจอย่างแจ่มแจ้งแก่ตนเองเสียก่อน จึงจะเชื่อถือ เลื่อมใส ศรัทธา เป็นปัญญาที่เกิดจากภายในใจตนเอง เป็นความรู้ที่ผ่านจากประสบการณ์ตนเอง นี่เอง เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องและยั่งยืนอย่างแท้จริง

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ เป็นสันติภูมิโก คือมองเห็นได้ชัดด้วยตนเอง รู้สึกได้ชัดด้วยตนเอง ผู้มีปัญญามีความรู้ จะรู้ประจักษ์ได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องฝากไว้กับความเชื่อของคนอื่น หรือการเชื่อตำรา” และท่านมีความเห็นต่อการศึกษาว่า “ขอให้ศึกษาธรรมะในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ อย่าให้เป็นเรื่องที่ต้องฝากไว้กับความเชื่อล้วนๆ การคาดคะเน การค้ำนึ่งค้ำนวนอย่างพวกปรัชญาเลย”^{๖๖}

ท่านพุทธทาสเน้นย้ำไว้ให้เป็นหลักการในการศึกษาว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำไว้ ใน การที่จะพิจารณาเชื่อถือคำสอนใดๆ นั้น ต้องยึดหลักกาลามสูตร^{๖๗} กล่าวคือ อย่าเชื่อและรับมาปฏิบัติ

^{๖๔} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๕.

^{๖๕} เกสปุตตสูตร คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลมะ หมู่บ้านเกสปุตติยนิคม (ดูรายละเอียดใน อภ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.) และยังปรากฏอยู่ในอีก ๒ พระสูตร ได้แก่ สาฬหสูตร (ดูรายละเอียดใน อภ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๖.) และภทติยสูตร (ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๙/๒๘๓.)

^{๖๖} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๑๙๕-๑๙๖.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๔.

เพียงเพราะว่า “ฟังตามๆกันมา” (เพราะอาจมีผิดพลาดมาตั้งแต่ต้นก็เป็นได้ หรืออาจเปลี่ยนไปตลอดเวลา), “ทำตามสืบๆกันมา” (เพราะมันผิดมาตั้งแต่ต้นก็ได้ หรืออาจเปลี่ยนไปตลอดเวลา), “กำลังเล่าลืออยู่อย่างกระฉ่อน”(เพราะผู้ที่เล่าลือเป็นอาจเป็นผู้ไม่มีสติปัญญา มีแต่โมหะ ก็ได้, มีที่อ้างอิงในตำรา”(เพราะตำราย่อมเกิดขึ้นและเปลี่ยนไปตามปัจจัยแวดล้อม), “ถูกต้องตามหลักทางตรรกะ”(เพราะตรรกะเป็นความคิดขั้นเปลือก และใช้เหตุผลขั้นเปลือก), “ถูกต้องตามหลักทางนैयाยะ” (เพราะเป็นการคาดคะเนตามเหตุผลเฉพาะหน้า,^{๒๘} “ถูกต้องตามสามัญสำนึก” (เพราะเป็นไปตามความเคยชินขั้นผิวเปลือก), “ทนต่อการเพ่งด้วยทิวทัศน์ของตน” (เพราะทิวทัศน์เขาอาจผิดได้โดยไม่รู้ตัว), “ผู้พูดอยู่ในฐานะควรเชื่อ” (เพราะจะทำให้ไม่คิด พิจารณาด้วยสติปัญญาตนเอง), “สมณผู้พูดเป็นครูของเรา” (เพราะเป็นเหตุให้ไม่คิดด้วยสติปัญญาตนเองในการศึกษา),

การศึกษาที่ถูกต้อง ผู้เรียนจะต้องใช้ “ยถาภูตสัมมปปัญญา” พิจารณาว่า สิ่งที่กำลังกล่าว หรือคำสอนนั้น มีทางจะดับทุกข์ได้อย่างไร ถ้ามีเหตุผลก็ลองปฏิบัติ เมื่อได้ผลแล้ว จึงจะเชื่อและปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไป จนถึงที่สุดแห่งความดับทุกข์

วิธีการสอนโดยใช้หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ เป็นวิธีการสอนที่อาศัยหลักการที่มีเหตุผล ไม่ว่าท่านพุทธทาสจะสอนเรื่องอะไร ท่านจะสอนให้รู้ว่า เรื่องที่สอนคืออะไร (ผล) เรื่องที่สอนมีสาเหตุมาจากอะไร (เหตุ) เรื่องที่สอนมีประโยชน์อย่างไร (ผล) และเรื่องที่สอนมีวิธีการทำให้ได้รับประโยชน์ได้อย่างไร อีกประการหนึ่งคือ วิธีการสอนให้พิจารณาให้เห็นอิทัปปัจจยตา ทุกสิ่งล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรเกิดขึ้นเองได้ลอยๆโดยไม่มีสาเหตุ ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่เป็นเหตุเป็นผล วิธีการสอนของท่านพุทธทาส ท่านจะสอนอย่างมีเหตุผล เหตุที่ต้องสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ประการแรก เนื่องจากความรู้ในพระพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสกล่าวว่า เป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต ดังนั้นจึงต้องศึกษากันอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ประการที่สอง เป็นอิทธิพลของความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนในยุคปัจจุบัน ทั้งคนไทย คนเอเชีย และโดยเฉพาะชาวตะวันตก ที่จะยอมรับความรู้ที่สามารถพิสูจน์ได้ เหล่านี้เป็นเหตุผลสนับสนุนในแง่ของการสอนอย่างมีเหตุผล

กล่าวโดยสรุป หลักการสอนอย่างเป็นเหตุเป็นผล ท่านพุทธทาสจะแสดง หรืออธิบาย โดยใช้หลักการอริยสัจ ซึ่งเป็นหลักการแห่งเหตุผล โดยท่านจะสอนเรื่องอะไร จะต้องสอนให้อยู่ในโครงสร้างนี้ กล่าวคือ ต้องสอนให้รู้ว่าเรื่องที่สอนนี้ คืออะไร มีสาเหตุ (ที่มา) จากอะไร มีเป้าหมายหรือผลที่จะได้รับการรู้เรื่องนั้นอย่าง และสุดท้าย บอกถึงวิถีทางที่จะบรรลุเป้าหมายนั้น อีกประการหนึ่งคือการอ้างอิง และการใช้เหตุผลของท่านพุทธทาส แม้ว่าท่านจะย้ำว่า ไม่ควรศึกษาอย่างปรัชญา คือเอาเหตุผลมาวิเคราะห์ ไม่ได้เอาของจริงมาพิสูจน์ทดลอง แต่อย่างไรก็ดี ในกรณีที่ท่าน

^{๒๘} คำว่า “นैयाยะ” หมายความว่า

ต้องการทำให้คนอ่าน คนฟัง เชื่อถือความรู้ในระดับสุดระบอบปัญหา ท่านจะใช้วิธีการอ้างพระบาลี (พุทธวจนะ) อ้างอิงนักปราชญ์ท่านอื่นๆ หรือความรู้ในศาสตร์สาขาอื่นๆ แต่ในกรณีที่ท่านต้องการให้ผู้เรียนได้รับความรู้ในระดับภาวนามยปัญญา ท่านจะเน้นย้ำนำความรู้ที่บอกที่สอนนี้ ไปทดลองปฏิบัติให้ได้ผลจริงเสียก่อนค่อยเชื่อถือ เป็นการสอนให้ใช้หลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ ที่พระพุทธเจ้าแนะนำว่า ให้นำสิ่งที่บอกสอนไปทดลองปฏิบัติเสียก่อน ก่อนที่จะปลงใจเชื่อ ในประเด็นนี้จะเห็นความมีเหตุผลของหลักการทางพุทธศาสนา ที่มีเหนือว่า ความมีเหตุผลของหลักการทางวิทยาศาสตร์ เพราะในทางวิทยาศาสตร์ แม้จะไม่ได้เห็นของจริง แต่ได้ความรู้จากการคำนวณ ก็ยังเป็นที่ยอมรับได้ หากมีใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในการศึกษา และมีผู้ทรงคุณวุฒิให้การรับรอง

๔.๕.๒ วิธีการสอนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า

ท่านพุทธทาสใช้วิธีการสอนหลักพุทธธรรม ด้วยภาพปริศนาธรรม ที่จัดแสดงไว้ในโรงมหรสพทางวิญญาณ เป็นการส่งเสริมให้มีการศึกษาจากของจริง จากรูปภาพปริศนาธรรม ที่ปรากฏแก่สายตาจริงๆ เป็นการเชื่อมโยง การอธิบายหลักธรรม การพิจารณาจากภาพ ศึกษาให้รู้ว่าเป็นภาพอะไร ดูให้เข้าใจ และน้อมเข้ามาด้วยความรู้สึกจริงๆ ที่ปรากฏในขณะที่ชมภาพอยู่นั้น เป็นการเชื่อมโยงประสาทสัมผัสทางตา กับมโนวิญญาณ เช่น ภาพอริยมรรคมีองค์แปด ที่ใช้บทกลอนแสดงความหมายประกอบ ซึ่งมีพยานาค ๖ เศียร ซึ่งหมายถึงอายตนะ ๖ ที่ทำให้เกิดเวทนา ๖ เกิดตัณหา จนกระทั่งเกิดทุกข์ เห็นภาพคนกำลังว่ายน้ำทวนน้ำ ทวนกระแสโลก ไปหาเรือ ๘ ลำ ซึ่งเปรียบกับอริยมรรคมีองค์ ๘ จะเห็นได้ว่า วิธีการสอนด้วยวิธีนี้ จะทำให้เข้าใจหลักธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ดียิ่งขึ้น แล้วจึงน้อมเข้ามาเชื่อมโยงกับสภาวะจิต พิจารณาตามให้เห็นว่า เราเป็นทุกข์เพราะด้วยอายตนะ ๖ อย่างไร และเราจะเดินทางสู่อริยมรรคได้อย่างไร

งานประติมากรรมหินสลักจำลองภาพพุทธประวัติ ได้ทราบเรื่องพระพุทธประวัติให้ปรากฏเป็นภาพ ได้เห็นของจริง และยังได้แสดงให้เห็นภาพของความว่าง หรือสูญญตา หรือแสดงเป็นสัญลักษณ์ของตถาคต หรือพระพุทธเจ้า ผู้ว่างจากความหมายของตัวตน ภาพพุทธประวัติชุดนี้ จึงไม่ปรากฏรูปของพระพุทธเจ้าเลย

วิธีการสอนให้ดูธรรมชาติ ต้นไม้ ก้อนหิน สัตว์ชนิดต่างๆ ได้เกิดการเรียนรู้ธรรมะอะไรบางอย่าง การสร้างสะพานน้ำนาฬิก้า เป็นการสื่อถึงนิพพาน ว่ามีลักษณะอย่างไร แสดงให้ผู้ศึกษาได้เห็นสิ่งที่เป็นามธรรม ให้เห็นเป็นรูปธรรม มีคำอธิบายเป็นคำกลอน อ่านแล้วต้องน้อมเข้ามาสู่จิตใจ เชื่อมโยงกันกับสิ่งที่ปรากฏกับสายตาว่า นิพพาน เป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง อยู่เหนือบุญเหนือบาปเหนือดีเหนือชั่ว “ถึงได้แต่ผู้พ้นบุญ” ซึ่งท่านพุทธทาสยังได้พยายาม แสดงนิพพานให้เห็นจริงได้ด้วยความรู้สึกละเอียดที่ว่างจากการมีตัวตน ซึ่งเราทุกคนสามารถสัมผัสสภาวะจิตนั้นได้ แม้จะเป็นเพียงชั่วขณะ ซึ่งท่านเรียกว่า “นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้” หรือ “นิพพานชิมลอง”

สรุปวิธีการสอนหลักพุทธธรรมซึ่งเป็นนามธรรม ท่านพุทธทาสได้แสดงให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมได้ ดังนี้ (๑) การใช้สื่อธรรมะเป็นรูปภาพปริศนาธรรมประกอบด้วยคำอธิบายที่เป็นบทกลอน ยกตัวอย่างภาพ “อริยมรรคมีองค์แปด”, “อยู่ให้เหมือนลิงในป่ากุง”, “พ้นแล้วไว้อย่างไร” เป็นต้น, (๒) การใช้ธรรมชาติเป็นสื่อธรรม ได้แก่ สระน้ำนาฬิกา แสดงให้เห็นลักษณะของ “นิพพาน”, (๓) การใช้สื่อธรรมะเป็นประติมากรรมภาพพุทธประวัติ เป็นการเรียนรู้ประวัติพระพุทธเจ้าให้เห็นเป็นภาพ

๔.๕.๓ วิธีการสอนด้วยภาษาคน-ภาษาธรรม

วิธีการสอนธรรมะเรื่องที่เห็นตามได้ยาก ที่อาจทำให้เห็นว่าเป็นเรื่องเหลือเชื่อ เช่นเรื่องภพภูมิ นรกสวรรค์ มาอธิบายให้เห็นตามได้เข้าใจได้แบบภาษาคน-ภาษาธรรม ซึ่งเรื่องที่มีการสอนกันมาก่อนสมัยพุทธกาล ได้แก่ เรื่อง นรก สวรรค์ เทวดา พรหม กรรมเก่า ต่างๆ เหล่านี้ ท่านพุทธทาสได้ใช้ทักษะการตีความให้สามารถทำความเข้าใจได้ง่าย ได้ด้วยความรู้สึกรับรู้ของตนเอง ซึ่งในกรณีนี้แม้ว่าจะไม่สามารถทำให้เห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า เนื่องจากเป็นเรื่องความเข้าใจด้วยสภาวะทางจิต เช่น เรื่อง ชาตคือการเกิดขึ้นแห่งความเป็นตัวกูของกู เป็นเรื่องที่เห็นได้ เข้าใจได้ความรู้สึกหรือด้วยการรับรู้ทางอายตนะที่เป็นการรับรู้ทางใจ ซึ่งท่านพุทธทาสได้แสดงความเห็นว่า ด้วยการพิสูจน์ด้วยจิตใจตนเองนี้ ก็เป็นวิทยาศาสตร์เช่นกัน แต่เป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ที่จริงวิทยาสาตรนั้น ใช้เป็นคำเรียกสิ่งที่มีความจริงที่ปรากฏเห็นอยู่ พิสูจน์ทดลองได้ ไม่ต้องคำนวณ” และเพราะธรรมะก็เป็นความจริง ธรรมะจึงเป็นวิทยาศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ก็เป็นเรื่องทางจิตใจได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นแต่เรื่องทางวัตถุ การค้นคว้าในทางจิตใจจนดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิงคือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พระองค์จึงเป็นนักวิทยาศาสตร์ในทางจิตใจอย่างสูงสุด^{๖๙}

ท่านพุทธทาสได้สรุปเรื่องเกี่ยวกับภาษาคน-ภาษาธรรม ไว้เป็นมรดกที่ ๑๔ ไว้ว่า “ระบบการใช้ภาษาคน-ภาษาธรรม เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องมีย่างแน่นอน เพื่อใช้ในการศึกษาและสั่งสอนพุทธศาสนา เพราะธรรมะทั้งหมดที่มีตรัสไว้ทั้งโดยภาษาธรรมของคนธรรมดา (บุคคลาธิษฐาน) และภาษาธรรมของคนที่เห็นธรรมะแล้ว (ธรรมาธิษฐาน) ดังนั้น จึงต้องสังเกตให้ดี ๆ ทั้งในการศึกษา การสั่งสอน การสนทนา มิฉะนั้นจะเกิดอาการเวียนหัว”^{๗๐}

เนื่องจากในคัมภีร์พระไตรปิฎก จะมีคำศัพท์ต่างๆที่มีความหมาย ส่อให้เห็นถึงความไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ทำให้เป็นเรื่องที่เข้าใจได้อย่าง ซึ่งปัจจุบันยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ คำว่า นรก สวรรค์ เทวดา มาร พรหม เปต อสุรกาย ชาตีก่อน ชาตินี้ เป็นต้น

^{๖๙} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๔), หน้า ๑-๔, และ ๑๙-๒๐.

^{๗๐} พุทธทาสภิกขุ, มรดกที่ขอฟากไว้, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐.

ซึ่งความหมายนี้เป็นที่เข้าใจกันอยู่ทั่วไป หรือมีการสอนกันมาแต่ดั้งเดิม อาจจะทำให้คนในยุคปัจจุบัน หรือชาวต่างประเทศ ผู้ที่นับถือศาสนาอื่น อาจจะไม่เข้าใจคำสอนในระดับศีลธรรม จึงไม่เกิดความ เชื่อถือ เลื่อมใส และเสียโอกาสในการได้รับความรู้ทางพระพุทธศาสนาในการนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวัน ในการดับทุกข์ เพื่อการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตของตนเอง ปัญหาสังคม หรือปัญหาของโลก

๔.๕.๔ วิธีการสอนด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์

วิธีการแสวงหาความรู้ วิธีการศึกษา และวิธีการที่ใช้ในการสอน ของท่านพุทธทาส เป็น วิธีการที่สอดคล้องกับ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ในการสอน มีขั้นตอนชัดเจน ตั้งแต่ การระบุปัญหา หรือหัวข้อที่จะสอน ซึ่งถ้าเป็นการสอนแก่คณะบุคคล ท่านพุทธทาสจะสอนเรื่องที่น่าจะเป็นปัญหา ที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังหมู่คณะนั้นๆ, การบอกจุดประสงค์, การบอกผลที่จะได้รับการเรียนรู้ ซึ่งเป็นเทคนิคในการสร้างแรงจูงใจในการศึกษาด้วย, การอธิบายเนื้อหา ความรู้ ด้านปริยัติ (ภาคทฤษฎี), การแนะนำวิธีการทดลองไปปฏิบัติ (ภาคปฏิบัติ), การแนะนำการวัดผลด้วยตนเอง (ปฏิวจร) ซึ่งตรงกันกับ “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” ทั้ง ๔ ขั้นตอน คือ การระบุปัญหา การตั้ง สมมุติฐาน การรวบรวมข้อมูลในการปฏิบัติการพิสูจน์ทดลอง และการสรุปผล นั้น มีตัวอย่างวิธีการ สอนที่สอดคล้องกับการปฏิบัติการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นไปตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ยกตัวอย่าง

(๑) วิธีการสอนของท่านพุทธทาสเรื่องปฏิจจสมุปบาทแบบวิธีการปฏิบัติที่เริ่มต้นจาก ผัสสะ (ดังแสดงในหัวข้อ ๓.๒.๒)

(๒) วิธีการสอนของท่านพุทธทาสเรื่องอานาปานสติภาวนา (ดังแสดงในหัวข้อ ๓.๒.๕)

วิธีการสอนทั้งสองเรื่องนี้ ท่านพุทธทาสได้สอนตรงตามวิธีการสอดคล้องของพระพุทธเจ้า ดังได้แสดงใน หัวข้อ ๒.๒.๒.๕ และ ๒.๒.๔ ตามลำดับ

ตัวอย่างวิธีการสอนโดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ อย่างเป็นขั้นตอน และใช้วิธีการทดลอง ที่มีหลักการและวิธีการเช่นเดียวกับการทดลองวิทยาศาสตร์ ได้แก่ การปฏิบัติอานาปานสติภาวนา หากจะมีความแตกต่างกันในแง่ของ เครื่องมือที่ใช้ในการพิสูจน์

ความรู้ในทางพระพุทธศาสนาที่ท่านพุทธทาสสอน จะไม่ขัดกับหลักวิทยาศาสตร์ เพราะ ด้วยสามารถพิสูจน์ทดลอง ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ให้เห็นประจักษ์แจ้งได้ แต่ในกรณีต้องมีการ ให้คำนิยามเป็นกรณีเฉพาะ สำหรับ “วิธีการพิสูจน์ด้วยใจ” ให้ถือว่า ยอมรับสำหรับการพิสูจน์ความรู้ ที่เกี่ยวกับจิต ซึ่งท่านพุทธทาสจึงสรุปว่า พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต สามารถพิสูจน์ให้เห็น ประจักษ์แจ้งแก่ใจ แม้ว่าในหลักการทางวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ “วิธีการพิสูจน์ด้วยใจ” แต่จะใช้ “ประสาทสัมผัสทั้งห้า” เท่านั้น ทั้งนี้ เพราะวิทยาศาสตร์ เป็นการศึกษาเฉพาะด้านวัตถุ เท่านั้น การ ใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้า สามารถตรวจวัดวัตถุได้ แต่วัดทางด้านจิตใจ ความรู้สึกนึกคิด ไม่ได้

การสอนเรื่องการปฏิบัติอานาปานสติภาวนา สามารถแสดงขั้นตอนการสอนของท่านพุทธทาสได้ ในรูปแบบ “คู่มือปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์” ได้ เพื่อให้เห็นถึงความสอดคล้องกับวิธีการสอนแบบการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ได้ดังนี้

ชื่อหัวเรื่องปฏิบัติการ : อานาปานสติภาวนา ๑๖ ขั้น

จุดประสงค์การทดลอง : เพื่อทำความเข้าใจให้ตรง ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน

ประโยชน์ที่จะได้รับ : สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ และบรรลุถึงวิชาและวิมุตติ

หลักการและทฤษฎี : การปฏิบัติอานาปานสติภาวนา หมายถึง การมีสติรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทุกลมหายใจออกและเข้า โดยที่มีการปฏิบัติแบบสมณะหรือสมาธิ ที่มีลมหายใจ ร่างกาย และเวทนา (ความรู้สึก) เป็นฐาน และมีการปฏิบัติวิปัสสนา ที่มีจิตและธรรมเป็นฐาน

เครื่องมือและอุปกรณ์การทดลอง

- (๑) ลมหายใจ (กายลม หรือ กายสังขาร คือ เครื่องปรุงแต่งกาย)
- (๒) ร่างกายของผู้ทดลอง (กายเนื้อ หรือ รูป)
- (๓) เวทนา หรือความรู้สึก (จิตสังขาร หรือ เครื่องปรุงแต่งจิต)
- (๔) จิต (ทำหน้าที่รู้)
- (๕) ธรรม โดยที่จิตที่มีสติกำกับ พร้อมด้วย สัมปชัญญะ สมาธิ และปัญญา เป็นเครื่องมืออำนาจให้มองเห็นธรรมชาติตามที่เป็นอย่างจริง

วิธีการทดลอง

- (๑) การเตรียมตัวก่อนการทดลอง ควรศึกษา อ่านอานาปานสติสูตร ก่อนการปฏิบัติ
- (๒) ขั้นตอนเตรียมสถานที่ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำ การเลือกสถานที่ที่เหมาะสมในการปฏิบัติ โดยการไปสุปัา โคนไม้ หรือเรือนว่า ในทางปฏิบัติจริง สามารถจัดหาสถานที่ที่เอื้อแก่การปฏิบัติได้โดยสะดวก

(๓) ขั้นตอนเตรียมความพร้อมของกายและจิตใจ โดยการนั่งคู้บัลลังก์ (นั่งขัดสมาธิ) ตั้งกายตรง ดำรงจิตไว้เฉพาะหน้า มีสติ หายใจออก หายใจเข้า ตั้งใจนั่งปฏิบัติตามความเหมาะสมครั้งละ ๓๐-๖๐ นาที

(๔) ขั้นตอนการปฏิบัติ “อานาปานสติ ๑๖ ขั้น” ได้แก่ แบ่งเป็น ๔ หมวด หมวดละ ๔ ขั้น ได้แก่ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา โดยในทุกลมหายใจเข้าออก ให้กำหนดรู้ชัด, ระงับ, ทำจิต, และตามเห็น ไปตามขั้นตอนการปฏิบัติทั้ง ๑๖ ขั้นตอน^{๗๑}

^{๗๑} ดูรายละเอียด เรื่องอานาปานสติภาวนา ในบทที่ ๒ หัวข้อ ๒.๑.๔

การวิเคราะห์ ประเมินและสรุปผล

การรับรู้ผลการปฏิบัติด้วยตนเอง วิเคราะห์ได้ใน ๒ ระดับ

(๑) ในขณะที่ปฏิบัติ โดยพิจารณาว่าสามารถปฏิบัติตามในแต่ละขั้นตอน กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ได้หรือไม่ อย่างไร และขั้นตอนธัมมานุปัสสนา เป็นการดูให้เห็นตามความเป็นจริง สามารถตามเห็นความไม่เที่ยงได้หรือไม่ เห็นความจางคลายหรือไม่ เห็นความดับ (ความดับทุกข์)หรือไม่ และในที่สุด เห็นความสลัดคืนไม่ยึดมั่นถือมั่นได้หรือไม่

(๒) หลังจากการปฏิบัติ โดยพิจารณาว่า ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ นั้น มีสติปัญญาน ๔ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ และบรรลุถึงวิชาและวิมุตติ หรือไม่อย่างไร

๔.๕.๕ วิธีการสอนให้ผู้เรียนเกิดทักษะทางวิทยาศาสตร์และเจตคติทางวิทยาศาสตร์

ด้วยการสอนอย่างมีเหตุผลโดยอาศัยการอธิบายเนื้อหาตามหลักอริยสัจ ๔ ท่านพุทธทาสสอนเรื่องหลักธรรมใดๆ จะสอนให้เห็นเข้าใจแบบสรุปว่า เรื่องที่สอนนั้นเป็นเรื่องอะไร มีลักษณะอย่างไร มีสาเหตุมาจากอะไร มีประโยชน์อย่างไร และมีวิธีการให้ได้รับประโยชน์อย่างไร ซึ่งหลักการนี้เป็นหลักการของเหตุผล จะทำให้ผู้เรียนมีเจตคติทางวิทยาศาสตร์ ที่สำคัญคือ การมีเหตุผล มีการอ้างอิงหลักฐาน

วิธีการสอนให้ศึกษาและทดลองปฏิบัติในการมีสติขณะผัสสะ (ปฏิเสธสมุปปาทภาคการปฏิบัติ) วิธีการสอนเรื่องการปฏิบัติอานาปานสติภาวนา โดยให้สังเกต รับรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจริงๆ ในขณะนั้น เป็นการฝึกทักษะทางวิทยาศาสตร์ หลายๆ ทักษะ ได้แก่ การสังเกต การทดลอง ซึ่งหากผู้เรียน ได้ฝึกปฏิบัติโดยมีการจดบันทึกผลการปฏิบัติ เหมือนที่ท่านพุทธทาสได้ปฏิบัติให้ดู ในการปฏิบัติก็มีหลักฐานอย่างเข้มข้น เป็นเวลา ๙๒ วัน ดังที่แสดงไว้ในหนังสืออนุทินปฏิบัติธรรม^{๗๒} ซึ่งท่านได้ออกแบบตารางบันทึกผลการปฏิบัติในแต่ละวัน บันทึกความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งทางกาย วาจา และใจ วิเคราะห์สรุป หากผู้เรียนมีการบันทึกผลการปฏิบัติอานาปานสติภาวนาแบบนี้ จะได้ฝึกพัฒนาเจตคติทางวิทยาศาสตร์อีกหลายๆ ด้าน เช่น ความคิดสร้างสรรค์ การออกแบบ การบันทึกผลการทดลอง เป็นต้น

วิธีการสอนโดยใช้ภาพปริศนาธรรม การเรียนรู้ธรรมะจากธรรมชาติ และการอธิบายความหมายธรรมะแบบภาษาคน-ภาษาธรรม จะเป็นการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์ และการตีความหมาย ได้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่า ด้วยวิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส จะทำให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาทักษะทางวิทยาศาสตร์ และเจตคติทางวิทยาศาสตร์ได้

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, อนุทินปฏิบัติธรรม ศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียง, ๒๕๒๙).

๔.๕.๒ ความเห็นของผู้เชี่ยวชาญต่อวิธีการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ

ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ที่เป็นศิษย์ของท่านพุทธทาส และได้ทำงานรับใช้ใกล้ชิด ได้แสดงความเห็นเรื่องวิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส ที่ประเด็นที่สำคัญได้แก่ วิธีการสอนอย่างมีเหตุผล วิธีการสอนแบบการทดลองทางวิทยาศาสตร์ วิธีการสอนแบบภาษาคน-ภาษาธรรม วิธีการสอนให้ธรรมชาติเป็นผู้สอน และวิธีการสอนด้วยการปฏิบัติให้เห็น

๔.๕.๒.๑ วิธีการสอนอย่างมีเหตุผล

พระสุชาติ ปณญาทีโป ได้ให้ความเห็นว่า พระอาจารย์พุทธทาส จะสอนใช้แนววิทยาศาสตร์ สอนแบบมีที่มาที่ไป ไม่พูดลอยๆ มีที่อ้างอิง จะพูด พระพุทธองค์ใช้หลักอริยสัจ ๔ สอนว่า “สอนว่าปัญหาหรือทุกข์คืออะไร ทุกข์มาจากอะไร ดับทุกข์เป็นอย่างไร อยู่อย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์ สรุปลั้่นๆ คือ-จาก-เพื่อ-โดย ท่านแสดงธรรม อธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผล เป็นวิทยาศาสตร์อยู่ในตัว” และท่านยังกล่าวเสริมอีกว่า “อันนี้ก็ชัดเจนอยู่แล้วว่า เป็นหลักเหตุผลอยู่ในตัว และก็เรื่องอริยสัจ ๔ คืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใด ทุกข์เกิดจากเหตุอย่างนี้”

พระสิงห์ทอง เชนิโย กล่าวว่า วิธีการสอนให้เรียนจากของจริง ปฏิบัติเอง พิสูจน์ได้ เป็นเรื่องที่ยิ่งกว่าเหตุผล เช่น ถ้าร้อนใจ ก็เป็นนรกทันที ดีใจ สบายใจ ก็เป็นสวรรค์ทันที ถ้าเหนือขึ้นไป ก็ไม่มีดีไม่มีชั่ว ไม่มีอะไรที่จะปรุงแต่งได้ มีศีลสมบุรณ์ ก็ทำให้สมาธิเกิดขึ้นอย่างมั่นคง จึงทำให้ปัญญาเกิด แบบนี้ก็พิสูจน์ได้ เป็นวิทยาศาสตร์เช่นกัน

พระทวี จันทโสโร ให้ความเห็นว่า วิธีการสอนของท่านพุทธทาสเป็นวิทยาศาสตร์ ท่านสอนเรื่องธรรมะในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ วิธีการของท่านพุทธทาสจะแก้ที่ต้นเหตุ เช่นเดียวกับวิธีการแก้ปัญหของพระพุทธเจ้า

๔.๕.๒.๒ วิธีการสอนแบบการทดลองทางวิทยาศาสตร์

พระสิงห์ทอง เชนิโย ให้ความเห็นว่า ท่านพุทธทาสสอนอย่างตรงไปตรงมา สอนให้ปฏิบัติ ให้ได้ผลออกมา เป็นวิทยาศาสตร์ตอนที่เราไปปฏิบัติ ครบทั้ง สุตะมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา ถ้าทำแบบนี้ได้ พุทธภาวะก็เกิดขึ้นในใจตน ศาสนาก็เกิดขึ้นในใจของคนๆ นั้น เช่นการฝึกอานาปานสติ เมื่อปฏิบัติในชั้นกาย รู้ลมหายใจสั้น หายใจยาว รู้กายทั้งปวง ทำให้กายสังขารระงับ จนแน่นแน่ว จนเกิดปิติเป็นผลขึ้นมา นั่นคือวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ปิติแบบการคาดคะเน

พระคุชฎี เมธงกูโร แสดงความเห็นไว้ว่า “ในยุคนี้ทุกคนสนใจวิทยาศาสตร์ ท่านว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต เรื่องวิทยาศาสตร์ทางวัตถุพิสูจน์กันไม่ตรงบ้างไม่ตรงบ้าง แต่ทางจิตท่านเชื่อว่าตรง วิทยาศาสตร์เป็นกฎธรรมชาติทางวัตถุ ธรรมะเป็นกฎธรรมชาติทางจิต ” และ “สมาธิของท่านก็เป็นวิทยาศาสตร์ อานาปานสติ ท่านพุทธทาสเรียกว่าเป็นวิทยาศาสตร์ของการหายใจ ถ้าหายใจยาวร่างกายจะผ่อนคลาย ถ้าหายใจสั้นร่างกายจะกระสับกระส่าย ไม่นิ่ง ถ้าหายใจ

ยาวความดันโลหิตจะลดลง เลือดหยุดไหลได้ มีในหนังสืออานาปานสติกับการใช้ประโยชน์ในบ้านเรือน เป็นการฝึกสมาธิแบบวิทยาศาสตร์

๔.๕.๒.๓ วิธีการสอนแบบภาษาคนภาษาธรรม

พระสุชาติ ปณฺญาทีโป กล่าวว่า ท่านพุทธทาสใช้วิธีการสอนแบบภาษาคน-ภาษาธรรม แบบภาษาคน คือบุคคลาธิฐาน ส่วนแบบภาษาธรรม คือธรรมาธิฐาน ไม่อ้างอิงบุคคล พระพุทธเจ้าแบบภาษาคนคือ พระพุทธเจ้าในประวัติศาสตร์ ส่วนพระพุทธเจ้าในภาษาธรรมคือ พระธรรมวินัย ดังพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” อีกตัวอย่างคือ พระพุทธเจ้าตรัสว่า อาสวะที่ยังเราให้เกิดเป็นเทวดา เป็นยักษ์ เป็นมนุษย์ นั้น เราละได้แล้ว เราได้ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว แต่ให้เรียกพระองค์ว่า เป็น “พุทธะ”

พระสิงห์ทอง เชนิโย มีความเห็นว่า ความหมายแบบภาษาคน เช่นสวรรค์อยู่บนฟ้า เราไปสัมผัสไม่ได้ เป็นการเดาเอา ไม่เคยไป แต่ถ้าถามว่า ถ้าร้อนใจเหมือนไฟเผา เปรียบเหมือนนรก ซึ่งเราเคยไปมาแล้ว สัมผัสได้จริง ก็มีความเป็นวิทยาศาสตร์แบบนี้ ไฟจะเกิดนรกจะเกิด ก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

พระคุชฎี เมธงฺกุโร แสดงความเห็นเห็นว่า พุทธประวัติมี ๓ แบบ ๑) แบบโบราณทุกอย่าง เป็นปาฏิหาริย์ จากในปฐมสมโพธิ พระพุทธเจ้าเหาะได้ มียมกปาฏิหาริย์ เชื่อด้วยศรัทธาว่าเป็นจริง, ๒) พวกที่ปฏิเสธเรื่องปาฏิหาริย์ เป็นเรื่องโบราณคดี และ ๓) ท่านพุทธทาสอธิบายแนวใหม่ เช่น พระพุทธเจ้าประสูติแล้วเดินได้ ๗ ก้าว หมายความว่า การเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าไปใน ๗ แคว้น หรือหมายถึง โพชฌงค์ ๗ เป็นการอธิบายเชิงสังคม เชิงธรรมะ เรื่องหินสลัก แสดงความว่าง แทนพระพุทธเจ้า และท่านพุทธทาสอธิบายปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องขณะจิต เป็นเรื่องที่พิสูจน์ได้ ถ้าปฏิจจสมุปบาทที่อธิบายแบบ ๓ ขาติในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่อธิบายโดยพระพุทธโฆษาจารย์นั้น เป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ เป็นแนวคิดทางฮินดู ในพระไตรปิฎกมีสอนเรื่องแบบขณะจิตมีสอนมากกว่า ซึ่งแต่เดิมได้มีการอธิบายไว้แล้ว ที่เรียกว่า ความหมายแบบ “บุคคลาธิฐาน” และ “ธรรมาธิฐาน” เป็นคติคนโบราณ เช่น “สวรรค์นอก นรกในใจ” ซึ่งท่านพุทธทาสได้อธิบายเพิ่ม คิดคำใหม่ กระชับ และเข้าใจง่าย เป็น “ภาษาคน” และ “ภาษาธรรม” ตามลำดับ ซึ่งมีส่วนสนับสนุนทำให้เป็น การศึกษาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์

ความเห็นของ โรเบิร์ต เดวิด ลาร์สัน (อดีตสันติกรอภิกขุ) เกี่ยวกับภาษาคน-ภาษาธรรม การสอนระดับภาษาคน มีประโยชน์ระดับศีลธรรม ถ้าปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เป็นเรื่องที่ดี แต่ถ้าเชื่อแล้วขึ้นเงี้ยปฏิบัติชาตินี้ รอชาติหน้า แบบนี้เรียกว่าโง่ ซึ่งท่านกล่าวอีกด้วยว่า “ในความเห็นผม ผมรู้ดีกว่าท่านอาจารย์พุทธทาสได้อธิบายไว้ชัดเจน ในเรื่องหลักๆ เกือบครบ เช่น อนัตตา สุญญตา ปฏิจจสมุปบาท ชั้น ๕”

คำพูดของท่านพุทธทาสที่น่าประทับใจ คือ “ท่านอาจารย์พูดว่า ธรรมะอธิบายไม่ยาก ถ้าไม่มีคน ถ้ามีคน อธิบายยาก ผมชอบประโยคนี้อ ถ้าพูดภาษาคน ในที่สุดมันสลับซับซ้อน แต่ถ้าพูดเรื่องชั้นร้น ชั้นที่ถูกลืม ชั้นที่ไม่ถูกลืม พูดเป็นกลไกตามธรรมชาติ มันจะพูดง่ายกว่าแต่ถ้าไปรู้สึก ว่ากลไกของฉัน ความรู้สึกฉันเกิด ความรู้สึกฉันดับ มันเรื่องยุ่งแต่ถ้าไปรู้สึกว่ากลไกของฉัน ความรู้สึกฉันเกิด ความรู้สึกฉันดับ มันเรื่องยุ่ง”

กล่าวโดยสรุป ผู้เชี่ยวชาญผู้เป็นศิษย์ท่านพุทธทาส ทั้ง ๖ รูป/คน มีความเห็นตรงกันว่า เท่าที่ท่านได้ศึกษาเรียนรู้ในสิ่งที่ท่านพุทธทาสสอนเรื่องภาษาคน-ภาษาธรรม ท่านพุทธทาสได้อธิบายความหมายค่อนข้างจะครอบคลุม ทุกๆเรื่องแล้ว น่าจะครบถ้วน ไม่น่าจะมีคำไหน เรื่องไหน ที่ท่านยังไม่ได้อธิบายไว้ เรื่องที่เข้าใจได้ยากกล่าวได้ว่า แทบจะทั้งหมด ท่านพุทธทาสได้อธิบายให้เป็นภาษาธรรมแล้ว ทำให้เข้าใจได้ง่ายแล้ว รับรู้ได้จากประสบการณ์ตนเองที่เคยได้รับ

๔.๕.๒.๔ วิธีการสอนให้ธรรมชาติเป็นผู้สอน

พระทิว จันทสโร ได้แสดงความเห็นเรื่องความเป็นครูของท่านพุทธทาสว่า ที่จริงแล้วธรรมชาตินั้นคือครูสอน ธรรมชาติสอนได้ดีกว่าครู มีความผิดเป็นครู มีหมา แมว ไก่ ก็เป็นครู ความเจ็บป่วยเป็นครู “ป่วยทุกทีเป็นทุกข์ทุกที” ความทุกข์มันสอน สอนให้เราตายให้เป็น ตายก่อนตาย ถ้าเรายังดับทุกข์ไม่ได้ เพราะว่ายังมีตัวกู

พระคุณฐิ เมธงกูโร ให้ความเห็นไว้ว่า ท่านพุทธทาสสอนให้อยู่เป็นเกลือกกับธรรมชาติ เรื่องป่าไม้ ไม้สูงกับไม้เตี้ยจะต้องพึ่งพากัน ไม้ใหญ่บังแดด ไม้เล็กคลุมดิน เรียกหลักธัมมิกสังคม ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์ ได้จากการสังเกตธรรมชาติ ความเป็นอยู่ของชุมชน พึ่งพากันอย่างไร จึงนำมาสอนให้ใช้เป็นหลักในการปกครอง

๔.๕.๒.๕ วิธีการสอนด้วยการปฏิบัติให้เห็น

พระสิงห์ทอง เชนโย ให้ความเห็นว่า ท่านพุทธทาสมีความเป็นปกติ มีใครมาพบก็ไม่เห็นมีอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เป็นการสอน แสดงการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง เป็นครู ให้ศิษย์เห็น เห็นความไม่หวั่นไหวต่อโลกของท่านพุทธทาส นายกรัฐมนตรีจะมาพบท่าน ก็ไม่เห็นท่านความตื่นเต้น มีแต่ความเป็นภาวะปกติ เป็นผู้มีศีลคือความปกติ คือครู ไม่มีอารมณ์หวั่นไหว เรียกว่ามีสมาธิ มีความรอบรู้สามารถจัดการได้อย่างถูกต้อง โดยไม่ขัดแย้ง นั่นคือปัญญา กิจวัตรประจำวันของท่านพุทธทาส ท่านปฏิบัติ โดยทำให้เห็นว่า “ทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง”

พระทิว จันทสโร แสดงความคิดเห็นว่า ท่านพุทธทาสทำให้ดูเป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็น ให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม จะได้มีตัวเราเองเป็นครูเราเอง

สรุปความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ มีความเห็นว่า ความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของวิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส คือ วิธีการสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ได้แก่ วิธีการสอนอย่างมี

เหตุผล มีหลักการในการตัดสินใจเชื่อถือตามหลักกาลามสูตร สอนให้พิสูจน์ทดลองให้เห็นด้วยตนเอง สอนให้อยู่เป็นเกลอกับธรรมชาติ เรียนรู้จากธรรมชาติ และการอธิบายความหมายแบบภาษาคน-ภาษาธรรม

จากการศึกษาวิเคราะห์หวัเคราะห์วิธีการสอนของท่านพุทธทาส ในการสอนหลักพุทธธรรม ที่สำคัญบางหลักธรรมได้แก่ หลักอหิंपัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท หลักอริยสัจ ๔ อตัมมยตา และอานาปานสติภาวนา แล้วนั้น พบว่า ทั้งหลักการ และวิธีการ ที่ใช้ในการสอนนั้น สอดคล้อง เป็นไปตามหลักการ และวิธีการ ทางวิทยาศาสตร์ เช่นเดียว ความเห็นของท่านผู้เชี่ยวชาญ ผู้ที่ได้รับการสอนโดยตรงจากท่านพุทธทาส ด้วยวิธีการสอนด้วยการบรรยาย การสนทนาธรรม การอ่านหนังสือที่ท่านพุทธทาสเขียน การเรียนรู้จากธรรมชาติในชีวิตความเป็นอยู่ของชาวสวนโมกข์ การปฏิบัติธรรมด้วยการปฏิบัติอานาปานสติภาวนา การปฏิบัติด้วยการทำงานในแต่ละวันตามหน้าที่ของแต่ละบุคคล ตลอดจนการทำงานร่วมกับท่านอาจารย์พุทธทาส โดยที่ท่านผู้เชี่ยวชาญ ทั้ง ๖ รูป/คน มีความเห็นไปในทางเดียวกันว่า ท่านพุทธทาสมีวิธีการสอนหลักพุทธธรรมเป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์

๔.๖ รูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสได้นำเสนอ และเทศน์สอนหลักพุทธธรรมว่าไปเป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ ท่านจะแนะนำให้ผู้ที่สนใจในธรรม ให้ได้รับความรู้ทั้งจากการฟังธรรมะบรรยาย และการอ่านงานเขียนของท่าน ตลอดจนได้แนะนำให้ฝึกปฏิบัติซึ่งเป็นการทดลองให้ได้ผ่านประสบการณ์ด้วยตนเอง ท่านพุทธทาสมีวิธีการสอน การนำเสนอหลักพุทธธรรมที่แตกต่างไปจากครูบาอาจารย์รุ่นก่อน โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่อง “พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์” นั้น ปรากฏในหนังสือหลายเล่ม ได้แก่ “ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์” “สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู” และ “อตัมมยตาประยุกต์” เป็นต้น การสอนเรื่องนรก-สวรรค์ ว่า “นรกไม่ได้อยู่ใต้ดิน-สวรรค์ไม่ได้อยู่บนฟ้า แต่สวรรค์-นรคนั้นอยู่ที่ใจเรา”

การสอนเรื่องภพภูมิทั้ง ๓๑ ว่ามีได้เป็นคนเดียวกันในชาตินี้เอง สามารถเลื่อนระดับจิตขึ้น-ลง ไป-มา ได้หลายภพภูมิในวันเดียวกัน ทำให้เรื่องเหล่านี้สามารถเห็นตามจริงได้เองด้วยจิตใจ การสอนแบบเดิม ว่านรกอยู่บนดิน สวรรค์อยู่บนฟ้า ถ้าทำชั่วตายไปจะตกนรก อบายภูมิทั้ง ๔ ถ้าทำดีจะได้ไปเป็นเทวดา อยู่บนสวรรค์ มี ๖ ชั้น หรือเป็นชั้นพรหม (รูปพรหม ๑๖ และอรุปรหม ๔) การสอนให้เข้าใจในลักษณะเช่นนี้ คนในยุคปัจจุบัน ยุควิทยาศาสตร์ก้าวหน้าเช่นนี้ ทำให้มองดูเป็นเรื่องลึกลับเหนือธรรมชาติ และขัดกับหลักวิทยาศาสตร์ แต่การสอนในลักษณะ “ภาษาคน-ภาษาธรรม” ของท่านพุทธทาสนั้น จะทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า พุทธศาสนาสามารถอธิบายหลักคำสอนในระดับศีลธรรม (ภาษาคน) และระดับโลกุตระธรรม (ภาษาธรรม) ทำให้เข้าใจได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์

ซึ่งการสรุปรูปแบบวิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส จะได้แสดงหลักการ เป้าหมาย และวิธีการ ไว้อย่างครบถ้วน เท่ากับว่า ได้ระบุถึง วิธีการสอนนี้มีเป้าหมายหรือมีประโยชน์ อย่างไร ซึ่งเป็นการแสดงเนื้อหาตามหลักการของอริยสัจ ในข้อที่ ๓ และ วิธีการนี้มีวิธีการสอน เป็น ขั้นตอนอย่างไร ซึ่งเป็นการแสดงเนื้อหาตามหลักการของอริยสัจ ในข้อที่ ๔ สำหรับการแสดงเนื้อหา ตามหลักการของอริยสัจ ในข้อที่ ๑ ว่า วิธีการสอนนี้คืออะไร นั้น จะได้สรุปเป็นคำนิยามไว้ว่า “วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส หมายถึง วิธีการที่ทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ในการ เรียนรู้หลักความจริงของธรรมชาติเกี่ยวกับการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ ด้วยวิธีการอย่างมีเหตุผล พิสูจน์ให้เห็นประจักษ์แก่ใจ และวิเคราะห์ผลการปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

๔.๖.๑ รูปแบบของวิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ

(๑) มีหลักการว่าด้วยหลักเหตุผล ได้แก่ ทุกสิ่งล้วนเกิดแต่เหตุปัจจัย, หลักการพิสูจน์ ความจริงตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์, หลักการแห่งการได้รับประโยชน์ของผู้เรียน และหลักการสอน ตามแนวทางของพระพุทธเจ้า ได้แก่ ๑) หลักอริยสัจ (คืออะไร, จากอะไร, เพื่ออะไร, โดยวิธีการใด), ๒) หลักธรรมลักษณะ ๘ (ลักษณะ-ประเภท-อุปมา-สมุทัย-อภิญ्ञังคมะ-อัสสาทะ- อาทีนวะ-นิสสรณะ), และหลักปฏิจาสมุปบาท ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรม ความสัมพันธ์ของสิ่งที่เป็นเหตุ ปัจจัยกับสิ่งที่เป็นผลที่เกิดจากเหตุปัจจัยนั้น

(๒) มีเป้าหมายของการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการปฏิบัติตาม หลักธรรมคำสั่งสอนที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ทั้งประโยชน์ในเบื้องต้น (ในปัจจุบัน, หรือในชาตินี้), ประโยชน์ในท่ามกลาง (ในอนาคต, หรือในชาติหน้า), และประโยชน์อย่างยิ่ง (การบรรลุนิพพาน)^{๗๓} และการได้รับผลในชั่วขณะจิตที่ปราศจากกิเลส ไม่มีความหมายแห่งตัวตน เรียกว่า เป็นรสนิพพานที่นี้ และเดี๋ยวนี้ หรือนิพพานขมิลง หรือเรียกว่า นิพพุติ

(๓) วิธีการ^{๗๔}ที่ใช้ในการสอน เป็นวิธีการหรือระบบการสอนแบบวิธีทดลองทางพุทธ ศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ ที่ประกอบด้วย ๖ ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนกำหนดปัญหา, ขั้นตอน ตั้งเป้าหมาย (จุดประสงค์และประโยชน์ที่จะได้รับ), ขั้นตอนการสอนภาคทฤษฎีหรือหลักการจากการ

^{๗๓} เป้าหมายของการสอนเรื่องปฏิจาสมุปบาท พิจารณาจาก “อวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ กอง ทุกข์ทั้งมวลดับไป” “เมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนด จึงหลุดพ้น จิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่า หลุดพ้นแล้ว” “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป” (ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.)

^{๗๔} “วิธีการ” หมายถึง วิธีปฏิบัติตามหลักการเป็นขั้นตอนอย่างมีระบบ (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๒๑.)

อ่าน-การฟังแบบการสรุปความ ขั้นตอนการสอนภาคทฤษฎีแบบรายละเอียด, ขั้นตอนการสอนภาคปฏิบัติ (การศึกษาทดลองจากของจริง สิ่งปรากฏอยู่จริงในปัจจุบัน และตรวจวัดด้วยการรับรู้ทางใจ), ขั้นตอนสรุปและวิเคราะห์ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ และมีวิธีการอธิบายหลักธรรมหรือคำศัพท์ให้เห็นตามจริงได้ เข้าใจได้ พิสูจน์ได้ เรียกว่า วิธีการอธิบายด้วยภาษาคน-ภาษาธรรม

(๔) ใช้การสอนหลากหลายวิธี^{๗๕} ได้แก่ จำแนกได้ ๓ กลุ่ม คือ (๑) วิธีใช้คำพูด ได้แก่ การบรรยาย สนทนา สาธิต อภิปราย ประชุม, (๒) วิธีใช้งานศิลปะ ได้แก่ ภาพวาดปริศนาธรรม และงานปูนปั้นภาพพุทธประวัติ, (๓) วิธีฝึกการปฏิบัติ ได้แก่ การสอนการปฏิบัติธรรม (อานาปานสติ ภาวนา), การสอนด้วยการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง

สรุปวิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ สามารถนำเสนออย่างเป็นรูปแบบตาม “วิธีทางวิทยาศาสตร์” แบ่งได้เป็น ๕ ขั้นตอน ดังนี้

๑) กำหนดหัวเรื่องที่สอน ความสำคัญ และมูลเหตุของปัญหา (Subject and Rationale) เพื่อให้ทราบถึงเรื่องที่จะสอนนั้น เป็นเรื่องอะไร มีลักษณะอย่างไร มีความสำคัญ ความจำเป็นเพียงใด ต่อการศึกษาเรียนรู้ มีมูลเหตุ ที่มา ความเป็นมาอย่างไร

๒) สร้างฉันทะการเรียนรู้ ด้วยการแจ้งจุดประสงค์และประโยชน์การเรียนรู้ (Inspire by informing the Purposes and Benefits) เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความสนใจในการเรียนรู้ ซึ่งจะนำมาซึ่งความตั้งใจในการเรียนรู้

๓) อธิบายเนื้อหาโดยสรุปตามหลักอริยสัจ ๔ และอธิบายเนื้อหาโดยละเอียดด้วยหลักธรรมลักษณะ ๘ หลักปฏิจจนสมุปบาท และแนวคิดภาษาคน-ภาษาธรรม (Explain by Ariyasacca, Describe with 8- Dhamma Characteristics, Paticcasamuppada and Concept of People Language-Dhamma Language) ทำให้เกิดการเรียนรู้ทั้งในมุมกว้าง อย่างรอบด้าน ทุกแง่มุมอย่างลึกซึ้ง

๔) แนะนำการปฏิบัติ ด้วยการทดลองปฏิบัติ พิสูจน์ให้รู้แจ้งเห็นจริง (Laboratory Instruction for the Insight) เพื่อได้รับประสบการณ์ด้วยตนเอง พิสูจน์ในความรู้ที่บอกสอน จนเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นมาในตนเอง เป็นยถาภูตสัมมปปัญญา

๕) การประเมินการเรียนรู้และสรุปสาระสำคัญในการสอน (Evaluate and Conclusion) เพื่อให้ผู้เรียนทราบและประเมินตนเองว่า เมื่อศึกษาเนื้อหาให้รู้หลัก รู้จัก และรู้จำแล้ว

^{๗๕} “วิธี” หมายถึง ทำนอง หรือหนทางที่จะทำ; แบบ, แบบอย่าง; กฎ, เกณฑ์; คติ, ธรรมเนียม

(ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๒๑.)

นำไปปฏิบัติ จนกระทั่งได้รับผลการปฏิบัติ อะไร อย่างไร จนรู้แจ้งว่า ผลการปฏิบัติในแต่ละขั้นตอนเป็นอย่างไร และจะต้องพัฒนาการปฏิบัติเพื่อให้รับผลอย่างถึงที่สุดต่อไปอย่างไร

๔.๗ การสังเคราะห์วิธีสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ว่า การสอน หรือ การอธิบายหลักธรรม คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา แบบภาษาคน-ภาษาธรรม ที่ท่านพุทธทาสคิดค้นไว้นั้น เป็นตัวอย่างหนึ่งของการสอนหลักพุทธธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ การศึกษาวิจัยนี้ จะได้นำเสนอ แนวทางการสังเคราะห์วิธีการสอนหลักพุทธธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นการผสมผสานวิธีการสอนของท่านพุทธทาส กับวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ ร่วมกับการใช้วิธีการสอนแบบใหม่ตามความถนัด ความสนใจ ความรู้ และประสบการณ์ของผู้สอน ซึ่งผู้สอน สามารถสังเคราะห์ขึ้นใหม่ได้ ตามแนวทางของตนเอง เพื่อใช้ในการสอนได้

วิธีการสอนแบบใหม่นี้ มีหลักการสอนและเป้าหมาย เช่นเดียวกับพุทธวิธีการสอน การสอนของท่านพุทธทาส และวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ มีหลักการสอนเฉพาะเรื่องที่เป็นประโยชน์ เป็นเรื่องจริง มีเหตุผล พิสูจน์ได้ ด้วยการประจักษ์แจ้งแก่ใจ มีเป้าหมายเพื่อการดับทุกข์ และมีวิธีการสอนให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรง วิธีการสอนจากของจริง ในที่นี้คือ รูป ร่างกาย วัตถุของจริง ความรู้สึกจริงที่เกิดขึ้น และสภาวะจริงๆของจิต โดยการสังเคราะห์วิธีสอนแบบการทดลองทางวิทยาศาสตร์ สังเกต บันทึกข้อมูล วิเคราะห์และสรุปผล ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และมีเครื่องมือสำหรับการทดลองที่สำคัญคือ คำแนะนำขั้นตอนการทดลองที่มีการประพันธ์เป็นร่องกรองประเภทกลอน ซึ่งอาจจะใช้สร้างเครื่องมือชนิดอื่นๆได้ ตามความสามารถ ความถนัด ความสนใจเฉพาะของแต่ละบุคคล ได้แก่ เพลง เสียงดนตรี ภาพวาด งานปั้น ละคร เกมสัจคณิตศาสตร์ เป็นต้น

แนวคิดในการใช้บทกลอนเป็นเครื่องมือในการทดลอง สำหรับแนะนำวิธีการทดลอง เพื่อให้ผู้ทดลองเกิดความจดจำ ขั้นตอนวิธีการทดลองได้ง่ายขึ้น และเพื่อให้เกิดสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ ตามแนวคิดของท่านพุทธทาส เกี่ยวกับเรื่อง “ปัจจัยที่ ๕” ว่า นอกเหนือจาก ปัจจัยทั้ง ๔ (อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค) ที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งจัดว่าเป็นปัจจัยในฝ่ายร่างกายเป็นหลัก แต่ทางฝ่ายจิตวิญญาณแล้ว ยังต้องการสิ่งประเล้าประโลมใจ ซึ่งท่านพุทธทาสให้ความสำคัญว่า เป็นปัจจัยที่ ๕ ในการดำรงชีวิต จะเห็นได้ว่า ท่านพุทธทาสมีผลงานการประพันธ์ร้อยกรอง หลายประเภท ได้แก่ กลอนสุภาพ กาพย์ฉบัง ๑๖ กาพย์ยานี ๑๑ และโคลงสี่สุภาพ ซึ่งจำแนกได้ว่า เป็นวิธีการสอนวิธีใหม่วิธีหนึ่ง เรียกว่า วิธีการสอนโดยการสรุปความด้วยคำกลอน^{๗๖} นอกจากนี้ วิธีการสอนที่ใช้ความสามารถเฉพาะ ความถนัด ความสนใจเป็นพิเศษของผู้สอน

^{๗๖} พระพุทธเจ้า ได้ทรงใช้ วิธีการสรุปโดยบทกลอน เป็นต้นแบบ ได้แก่ พุทธอุทาน เป็นต้น

นี้ จะช่วยให้การสอนเป็นธรรมชาติ ไม่ได้นำเอาวิธีสอนของครูท่านอื่นมาเฉพาะ แต่เป็นวิธีใหม่ เป็นวิธีเฉพาะตน เป็นการสอนที่มีเอกลักษณ์ จะสร้างบรรยากาศที่ดีในการเรียนการสอน ทำให้การสอนมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และผู้เรียน จะได้รับประโยชน์อย่างสมบูรณ์

๔.๗.๑ วิธีสอนหลักปฏิบัติสมุปบาทภาคปฏิบัติ

ชื่อวิธีสอน : วิธีการสอนหลักปฏิบัติสมุปบาทภาคปฏิบัติ โดยใช้วิธีการทดลองด้วยบทกลอนได้ตอบตนเอง

หลักการและเหตุผล :

วิธีสอนแบบใหม่นี้ เป็นการผสมผสานวิธีสอนของพระพุทธเจ้า วิธีสอนของท่านพุทธทาส และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ สร้างสรรค์ร่วมกับการประพันธ์ทร้อยกรอง มีที่มาของแนวคิดจากการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ที่ใช้ตนเองเป็นห้องทดลอง ใช้ความรู้สึที่เกิดขึ้นจริงๆ ในปัจจุบันขณะ เป็นข้อมูลที่ได้จากการทดลองจริงด้วยตนเอง เรียกว่าเป็นการทดลองทางวิทยาศาสตร์ทางจิต ตามแนวคิดของท่านพุทธทาส และเครื่องมือในการทดลอง คือ บทกลอนซึ่งมีคำสัมผัส ทำให้จดจำได้ง่าย เป็นวิธีดำเนินการทดลอง และเผ่าดูอาการของปัจเจกสมุปบาทที่เกิดขึ้นอย่างเป็นลำดับ บันทึกสิ่งที่เกิดขึ้นในจิตใจ ณ ขณะนั้น และพิจารณาผลการทดลองและสรุปผล หลังจากปฏิบัติตามบทกลอนได้ตอบจนจบกระบวนการ

จุดประสงค์การทดลอง : เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติสมุปบาทภาคปฏิบัติ ด้วยการสังเกตความรู้สึกที่เกิดขึ้นขณะเกิดผัสสะ

เครื่องมือที่ใช้ในการทดลอง : บทกลอน ๑๑, อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการเห็น การฟัง การได้กลิ่น การรับรส การสัมผัสทางร่างกาย และการสัมผัสทางใจ, ชิ้นทั้งห้าของผู้ทดลอง

วิธีการทดลอง :

ตอนที่ ๑.๒ เปิดประตูทางตาพาพบทุกข์

(๑) ให้ผู้เรียนรู้ หยิบสิ่งของส่วนตัวมาดู เช่น สร้อยคอ แหวน นาฬิกา เงิน เสื้อผ้า กระเป๋า รองเท้า เป็นต้น หรือให้ดูรูปภาพบุคคล สิ่งของ ที่รักที่ชอบ หรือที่ไม่รักไม่ชอบ (สำหรับการทดลอง เปิด/ปิดประตูทางหู ให้เปลี่ยนเป็น เพลงที่ชอบและเพลงที่ไม่ชอบ เป็นต้น, การทดลอง เปิด/ปิดประตูทางจมูก ให้ใช้ ดอกไม้ที่มีกลิ่นที่ชอบและไม่ชอบ, การทดลอง เปิด/ปิดประตูทางลิ้น ให้ใช้ อาหาร ขนม หรือผลไม้ ที่ชอบและไม่ชอบ, การทดลอง เปิด/ปิดประตูทางกาย ให้ใช้ วัตถุผิวหยาบกับผิวละเอียด, และการทดลอง เปิด/ปิดประตูทางใจ ให้ใช้การหลับตาและนึกถึงสถานที่ที่อยากไปกับที่ไม่อยากไป)

(๒) รับรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นขณะนั้นจริงๆ กับสิ่งที่กำลังมองดูอยู่ ว่าพอใจ ไม่พอใจ หรือไม่พอใจ หลังจากนั้น ทำให้มีความอยาก แบบกามตัณหา ภวตัณหา หรือ วิภวตัณหา หรือไม่อย่างไร

(๓) บันทึกรายละเอียดของเวทนาและต้นเหตุที่เกิดขึ้น

(๔) ถ้าตัวเรมีความอยากเกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วจึงตอบคำถาม ปุจฉา-วิสัชนา โต้ตอบในใจผู้ทดลองเอง ทบทวนสิ่งที่เกิดขึ้น ว่าเป็นไปตาม บทกลอนโต้ตอบนี้ หรือ ไม่ อย่างไร แต่ถ้าเมื่อใดพบว่า ไม่มีความอยากเกิดขึ้น ให้ไปทำการทดลอง ตอนที่ ๑.๒

(๕) สรุปผลการทดลอง ด้วยการตอบคำถามว่า จากการทดลองครั้งนี้ ได้รู้จักความทุกข์ เป็นอย่างไร เหตุแห่งทุกข์คือ “ตัณหา” เป็นอย่างไร ซึ่งมีจุดเริ่มที่ “ผัสสะโง่” เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ ในแต่ละขั้นตอนอย่างไร สรุปผลตามความจริงที่เกิดขึ้น จากการทดลองครั้งนี้
การทดลอง ตอนที่ ๒ เปิดประตูทางตาพาพ้นทุกข์

(๑) ให้ผู้เรียนรู้ หยิบสิ่งของส่วนตัวมาดู เช่น สร้อยคอ แหวน นาฬิกา เงิน เสื้อผ้า กระเป๋า รองเท้า เป็นต้น หรือให้ดูรูปภาพบุคคล สิ่งของ ที่รักที่ชอบ หรือที่ไม่รักไม่ชอบ

(๒) รับรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นขณะนั้นจริงๆ กับสิ่งที่กำลังมองดูอยู่ ว่าพอใจ ไม่พอใจ หรือไม่แน่ใจ หลังจากนั้น ทำให้มีความอยาก แบบกามตัณหา ภวตัณหา หรือ วิภวตัณหา หรือไม่อย่างไร ถ้าพบว่าไม่มีความอยาก หรือความอยากจางคลายลงไปได้ ด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง หรือโดยใช้ “ธรรมะ ๔ กล่อ” ได้แก่ สติ-สัมปชัญญะ-ปัญญา-สมาธิ อย่างสมบูรณ์ กระทั่ง สักแต่ว่าเห็น เห็นของสิ่งนั้น สักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ไม่คงทนในสภาพเดิมได้ ไม่มีตัวตนที่ถาวร (กฎไตรลักษณ์) เห็นความอิงอาศัยกันของธรรมในแต่ละข้อ เริ่มแต่ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา และ ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน เป็นต้น

(๓) บันทึกรายละเอียดของเวทนาและต้นเหตุที่จางคลายลง ดับไป

(๔) หากความอยากใดๆไม่อาจเกิดขึ้นได้ แล้วจึงตอบคำถาม ปุจฉา-วิสัชนา โต้ตอบในใจของผู้ทดลองเอง ทบทวนสิ่งที่เกิดขึ้น ว่าเป็นไปตาม คำกลอนโต้ตอบนี้ หรือ ไม่ อย่างไร

(๕) สรุปผลการทดลอง ด้วยการตอบคำถามว่า จากการทดลองครั้งนี้ ได้รู้จักความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างไร วิธีการแห่งการดับทุกข์เป็นอย่างไร ซึ่งมีจุดเริ่มที่ “ผัสสะฉลาด” วิธีการที่ใช้ดับทุกข์ เป็นไปตามอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างไร เป็นเหตุปัจจัยให้ถึงการดับทุกข์ ในแต่ละขั้นตอนอย่างไร สรุปผลตามความจริงที่เกิดขึ้น จากการทดลองครั้งนี้

๔.๗.๒ บทกลอนโต้ตอบตนเองสำหรับการทดลองเรื่องปฏิจจนสมุปบาท

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง เรียกว่า บทกลอน ๑๑ ซึ่งโครงสร้างคล้ายกลอนสุภาพ (กลอน ๘) ใน ๑ บท มี ๔ บาท และมีสัมผัสนอกเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ ส่วนที่แตกต่างคือ ใน ๑ บาท จะมี ๑๑ คำ (อาจจะมี ๑๐ หรือ ๑๒ คำ)

วิธีการอ่าน สามารถอ่านแบบร้อยแก้ว ซึ่งไม่มีทำนอง และอ่านแบบทำนองเสนาะ เช่นเดียวกับกลอนสุภาพ หรือจะอ่านแบบการขับเสภา ก็ได้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังสามารถใส่ทำนองเช่นเดียวกับเพลงไทยลูกทุ่ง หรือเพลงไทยสากลได้ มีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมในการอ่านหรือการ

ร้องเพื่อการภาวนา ควรจะใช้น้ำเสียงที่แตกต่างกัน โดยที่ใน ๒ วรรคแรก ของแต่ละบท ซึ่งเป็นการถาม ให้น้ำเสียงอย่างหนึ่ง และในบาทที่ ๓ และ ๔ ของแต่ละบท ซึ่งเป็นการตอบ ให้อีกน้ำเสียงหนึ่ง จะทำให้ผู้ทดลองได้รับความรู้สึกในการพูดคุยกถาม-ตอบตนเอง ได้ดียิ่งขึ้น

(๑) บทกลอนประกอบวิธีการทดลอง

ตอนที่ ๑.๑ เปิดประตูทางตาพาพบทุกข์

ตามาเจอกับรูป เกิดเป็น วิญญาณทางตา

เรียกผัสสะทางตา มารวดเร็ว ไม่รั้งรอ

เมื่อรู้สึกพอใจ อยากได้ อยากเป็น อยากมี

เห็นจริงอยู่อย่างนั้น ฉันทอยากมี อยากคว่ำเอา

ภาวะก่อตัว เกิดเป็นตัวฉัน มาได้

นี่คือชาติภพ ในขณะจิต ไซ้แล้วนี่

คิดว่ากายใจนี้ คือตัวฉัน ทุกข์นั้นตามมา

เหตุด้วย “อวิชชา” เขลาเรื่องทุกข์ ดับได้อย่างไร

เมื่อสามสิ่งนี้มา พบกัน เรียกอะไรหนอ

เวทนาตัณหา ล้อตามมา เป็นดั่งเงา

ไม่พอใจอยากหนี อยากทำลาย จริ่งไหมเล่า

อุปาทานตัวเรา ของเรา ยึดมั่นถือมี

เห็นแจ้งแก่ใจ ชาติใหม่ไซ้ใหม่ มีในชาตินี้

เป็นทุกข์ทุกที มีเสื่อมสลาย เศร้าโศกร่ำไร

วานนี้สุขอุรา แต่วันนี้หนา ทุกข์ใจเคยไหม

มีผัสสะครั้งใด ถ้าไร้สติ ก็โง่เท่าเดิม

ตอนที่ ๑.๒ ปิดประตูทางตาพาพ้นทุกข์

ตามาเจอกับรูป เกิดเป็น วิญญาณทางตา

เรียกผัสสะทางตา มารวดเร็วไม่ต้องรอ

เมื่อรู้สึกพอใจ อยากได้ อยากเป็น อยากมี

สติรู้ความจริง ตัณหากลาย จางคลายเบา

ภาวะก่อตัว ให้เกิดเป็นตัวฉัน ไม่ได้

ดับภพดับชาติ ในขณะจิต ได้แล้วนี่

เห็นว่ากายใจนี้ ไม่ใช่ฉัน ทุกข์นั้นดับหมด

ด้วยมี “วิชชา” รู้เรื่องทุกข์ดับทุกข์อย่างไร

เมื่อสามสิ่งนี้มา พบกัน เรียกอะไรหนอ

เวทนาตัณหา ล้อตามมา เป็นดั่งเงา

ไม่พอใจอยากหนี อยากทำลาย ไซ้ไหมเล่า

อุปาทานตัวเรา ของเรา ไม่ยึดมั่นหมายมี

จึงดับชาติใหม่ ลงได้ไซ้ใหม่ ในชาตินี้

ทุกข์ร้อนไม่มี แม้เสื่อมสลาย ไม่เศร้าโศกใจ

ได้ลิ้มชิมลองรส พระนิพพาน แจ้งแก่ใจไหม

มีผัสสะคราใด หลุดพ้นได้ ไม่โง่อีกเอย

สำหรับการทดลอง เปิดประตู และปิดประตู ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ให้เปลี่ยนแปลง บทกลอน ๑๑ ได้ตอบในบทแรก ตามข้างล่างนี้ ส่วนอีก ๓ บทนั้น ใช้บทกลอนเดียวกันทั้งหมด เช่นเดียวกับการทดลองเปิดประตูและปิดประตูทางตา

(๒) บทกลอนประกอบวิธีการทดลอง ตอนที่ ๒.๑ เปิดประตูทางหูพาพบทุกข์ และ ตอนที่

๒.๒ ปิดประตูทางหูพาพ้นทุกข์

หูมาเจอกับเสียง เกิดเป็น วิญญาณทางหู

เรียกผัสสะทางหู มารวดเร็ว ไม่ต้องรอ

สามสิ่งจุใจมา พบกัน เรียกอะไรหนอ

เวทนาตัณหา ล้อตามมา เป็นดั่งเงา

(๓) บทกลอนประกอบวิธีการทดลอง ตอนที่ ๓.๑ เปิดประตูทางจุมุกพาพบทุกข์ และ ตอนที่ ๓.๒ ปิดประตูทางจุมุกพาพ้นทุกข์

จุมุกมาเจอกับกลิ่น เกิดเป็น วิญญาณทางจุมุก	สามสิ่งรูกบุงมา พบกัน เรียกอะไรหนอ
เรียกผัสสะทางจุมุก มารวดเร็ว ไม่ต้องรอ	เวทนาตันทา ล้อตามมา เป็นดั่งเงา

(๔) บทกลอนประกอบวิธีการทดลอง ตอนที่ ๔.๑ เปิดประตูทางลิ้นพาพบทุกข์ และตอนที่ ๔.๒ ปิดประตูทางลิ้นพาพ้นทุกข์

ลิ้นได้ลิ้มชิมรส เกิดเป็น วิญญาณทางลิ้น	สามสิ่งบินโบกมา พบกัน เรียกอะไรหนอ
เรียกผัสสะทางลิ้น มารวดเร็ว ไม่ต้องรอ	เวทนาตันทา ล้อตามมา เป็นดั่งเงา

(๕) บทกลอนประกอบวิธีการทดลอง ตอนที่ ๕.๑ เปิดประตูทางกายพาพบทุกข์ และตอนที่ ๕.๒ ปิดประตูทางกายพาพ้นทุกข์

กายได้สัมผัสกระทบกาย เกิดเป็น วิญญาณทางกาย	สามสิ่งนี้ได้มา พบกัน เรียกอะไรหนอ
เรียกผัสสะทางกาย มารวดเร็ว ไม่ต้องรอ	เวทนาตันทา ล้อตามมา เป็นดั่งเงา

(๖) บทกลอนประกอบวิธีการทดลอง ตอนที่ ๖.๑ เปิดประตูทางใจพาพบทุกข์ และตอนที่ ๖.๒ ปิดประตูทางใจพาพ้นทุกข์

ใจเจอสิ่งกระทบใจ เกิดเป็น วิญญาณทางใจ	สามสิ่งนี้ได้มา พบกัน เรียกอะไรหนอ
เรียกผัสสะทางใจ มารวดเร็ว ไม่ต้องรอ	เวทนาตันทา ล้อตามมา เป็นดั่งเงา

๔.๘ สรุปวิธีการสอนตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ

เมื่อใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาวิธีการสอนตามหลักวิทยาศาสตร์ โดยหลักการของการพัฒนาความรู้ด้วยตนเองอย่างมีเหตุผล ด้วยการพิสูจน์ทดลองให้เห็นประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ พบว่าวิธีการสอนของท่านพุทธทาส เป็นวิธีสอนที่สอดคล้องตามหลักวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุผลดังนี้

๑) เป็นวิธีการเช่นเดียวกับการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ วิธีการสอนหลักปฏิบัติสมุปบาทแบบขณะจิต ที่เริ่มต้นจากผัสสะ และวิธีการสอนอานาปานสติภาวนาด้วยการรับรู้ทางใจ จากความรู้สึกหรือสภาวะที่เกิดขึ้นจริง

๒) ใช้วิธีการสอนเรื่องที่เป็นนามธรรมให้เห็นได้ด้วยตาอย่างเป็นรูปธรรม โดยสื่อการสอนที่เป็นรูปภาพปริศนาธรรม งานประติมากรรมภาพพุทธประวัติ และสระนาฬิกา

๓) มีวิธีการอธิบายคำสอนแบบเดิมที่ปราชญ์ไม่เห็นได้ เช่น เรื่องนรกสวรรค์ ภพภูมิต่างๆ ให้เข้าใจได้ รู้สึกได้ด้วยประสบการณ์ที่เคยได้รับ ซึ่งเป็นวิธีการอธิบายที่ท่านพุทธทาสเรียกว่า การอธิบายแบบภาษาคน-ภาษาธรรม

๔) มีวิธีการสอนให้ผู้เรียนเกิดทักษะทางวิทยาศาสตร์และเจตคติทางวิทยาศาสตร์ โดยที่วิธีการสอนของท่านพุทธทาส จะทำให้ผู้เรียนเกิดทักษะทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ การสังเกต การวิเคราะห์ด้วยเหตุผล การตีความหมาย เป็นต้น

๕) มีเหตุผลสนับสนุนจากผู้เชี่ยวชาญผู้เป็นศิษย์ท่านพุทธทาส ที่ได้เคยได้รับการอบรม การสอนโดยตรงจากท่านพุทธทาส ซึ่งผู้เชี่ยวชาญทุกท่านได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า ท่านพุทธทาสใช้วิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ ในแง่การสอนอย่างมีเหตุผล การพิสูจน์ได้ด้วยใจ การสอนให้ฝึกปฏิบัติทดลองด้วยตนเอง และใช้วิธีการสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ในการสอนให้เรียนรู้ จากของจริงที่มองเห็นได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ.

จึงได้สรุปว่า วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส เป็นวิธีการสอนที่เป็นวิทยาศาสตร์ ด้วยมีหลักการสอนอย่างมีเหตุผลและหลักการสอนด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ มีวิธีการสอนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม และยอมรับวิธีการพิสูจน์องค์ความรู้ โดยการปฏิบัติให้เห็นแจ้งแก่ใจตนเอง ด้วยนิยามความรู้ทางพระพุทธศาสนาว่า เป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต

วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีที่อาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีการสอนที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นวิธีการสอนที่ทำให้ผู้เรียนมีทักษะและเจตคติทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ ทักษะ การสังเกต การวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล การตีความที่อาศัยทฤษฎีที่น่าเชื่อถือ เป็นต้น วิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส จึงมีจุดแข็งเช่นเดียวกับวิธีสอนทางวิทยาศาสตร์ การใช้วิธีการสอนเช่นนี้ จะทำให้เกิดการยอมรับ เชื่อถือ ในเนื้อหาที่สอน เมื่อผู้เรียนได้นำมาปฏิบัติเรียนรู้ เกิดเป็นความรู้ขึ้นมาในตน ที่เรียกว่า ยถาภูตสัมมปปัญญา

หากมีประเด็นที่พิจารณาได้ว่า เป็นจุดอ่อนของการใช้หลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ มาเป็นแนวทางในการสอนหลักพุทธธรรม กล่าวคือ ความไม่สอดคล้องเรื่องเนื้อหาที่สอน การใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งวงการวิทยาศาสตร์ศึกษาเนื้อหาเรื่องธรรมชาติเฉพาะด้าน วัตถุ เป็นการพิสูจน์ทดลองให้เห็นเชิงประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า หรือตรวจวัดด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ รับสัญญาณประเภทต่างๆ เช่น ความร้อน แสง สัญญาณไฟฟ้า ซึ่งสามารถตรวจวัดได้ด้วยเครื่องมืออื่นๆ แปลงสัญญาณออกมาเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ เป็นกราฟ รูปภาพ ตัวเลข เป็นต้น แต่ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ที่สอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ เป็นเรื่องทางด้านจิตใจ ที่สอนให้พิสูจน์ทดลองจากสิ่งที่ปรากฏขึ้นจริง เรียนรู้ให้เห็นได้โดยประจักษ์เช่นเดียวกัน ใช้อายตนะทั้งหก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การรับรู้ทางใจ หรือมโนวิญญาณ ซึ่งประเด็นนี้ วงการวิทยาศาสตร์ยังไม่ยอมรับ ดังนั้น หากใช้วิธีการพิสูจน์ที่ต้องเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า เป็นเกณฑ์ จะทำให้มีความเห็นแย้งได้ว่า วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสนั้นไม่เป็นวิทยาศาสตร์ มีบางส่วนที่เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ ได้แก่ หลักการสอนอย่างมีเหตุผล และหลักการสอนตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่มีบางส่วนที่ไม่สอดคล้องคือ วิธีการพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า

ประเด็นที่อาจมองได้ว่า เป็นจุดอ่อนหรือประเด็นความเห็นไม่สอดคล้อง ของการสรุปว่า วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสเป็นวิทยาศาสตร์ แม้ว่าจะมีความเห็นยืนยันจากผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นศิษย์ท่านพุทธทาสก็ตาม นั้น หากพิจารณาว่า วิธีการพิสูจน์เห็นด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า น่าจะมีข้อจำกัดในการพิสูจน์องค์ความรู้เฉพาะความรู้ที่เกี่ยวกับทางวัตถุ แต่ไม่อาจพิสูจน์องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับทางด้านจิตใจ ได้แก่ ความรู้ในทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับ ความทุกข์ ความรู้สึก ไม่สบายกาย ไม่สบายใจได้ ซึ่งท่านพุทธทาส ได้กำหนดให้เห็นขอบเขตที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนแล้วว่า พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ แต่เป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต ในประเด็นนี้ ท่านจึงเห็นว่า การพิสูจน์ให้เห็นโดยประจักษ์ จึงเป็นการพิสูจน์ให้เห็นได้ด้วยใจ ไม่ใช่เห็นได้ด้วยตา อย่างไรก็ตาม ด้วยลักษณะพิเศษของวิธีการสอนของท่านพุทธทาส ประเด็นหนึ่งคือ การสอนให้เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น การสอนหลักธรรมให้ปรากฏ เป็นรูปภาพ เช่น ภาพอริยมรรคมีองค์แปด หรือ ธารนาฬิกาในการสอนเรื่องนิพพาน นับว่าเป็นความพยายามที่จะทำให้ผู้เรียน เห็นลักษณะของนิพพานอย่างเป็นรูปธรรม ได้เรียนรู้เรื่องอริยสัจ ๔ จากรูปภาพ ที่เห็นได้กับตา เห็นความสัมพันธ์ของอายตนะหก ที่เป็นประตูลูกแรกแห่งความทุกข์ เปรียบเป็นรูปพญานาค ๖ เคี้ยว กับ เรือ ๘ ลำ คืออริยมรรคมีองค์แปด ซึ่งท่านพุทธทาสเน้นว่า เมื่อดูภาพแล้วต้องทำความรู้สึกในใจ เมื่อดูภาพแล้วรู้สึกอย่างไร ให้เกิดความรู้ขึ้นมาแก้ไข.

ความรู้ทางพระพุทธศาสนา กฎธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ กฎอภิปัจจยตา ที่เป็นเป็นกฎหลักใหญ่สุด ครอบคลุมไปทุกอย่าง รวมถึงกฎวิทยาศาสตร์ทางวัตถุทุกกฎ เมื่อพิจารณา กฎอภิปัจจยตา ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายที่เป็นสิ่งไม่มีชีวิต เช่น วัตถุ สิ่งของ ทรัพย์สิน บ้านเรือน หรือ ร่างกายของคน สัตว์ทั้งหลาย จะเห็นได้ว่า สิ่งทั้งหลายย่อมเสื่อมไปเป็นธรรมดา เห็นความเป็นอนิจจัง ของวัตถุทางกายภาพเหล่านั้น เห็นเป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ เห็นความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง เปลี่ยนไปมาอยู่ตลอดเวลา เห็นได้ด้วยตา ยกตัวอย่าง “บ้าน” อะไรที่เรียกว่า “ตัวตน” ของบ้าน พื้น เสา หรือหลังคา บ้านย่อมมีความเสื่อม มีความเปลี่ยนแปลงไป ไม่อาจอยู่ในสภาวะเดิมได้ ดังนั้น หากจะพิจารณา ศึกษา หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงเรื่องวัตถุ ย่อมสามารถพิสูจน์ให้เห็นได้โดยประจักษ์แก่สายตา หรือด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าได้ แต่หากศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ของคนเรา ย่อมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ จึงต้องใช้การพิสูจน์ด้วยใจเช่นกัน.